

S'ha perdut una cultura del camp d'Elx

ANTONIA SOLER VICENTE BALTASAR BROTONS GARCIA

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

La edición de este libro ha sido posible gracias a la colaboración de la

Caja de Ahorros de Alicante y Murcia

Obras Sociales

ELCHE

S'ha perdut una cultura del camp d'Elx

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

BALTASAR BROTONS GARCIA

ANTONIA SOLER VICENTE

© *Baltasar Brotóns García*
Antonia Soler Vicente

Depósito Legal: A-810-1986

I.S.B.N.: 84-398-8142-8

Imprime: APRINTA, S.L.
Carretera Murcia - Crevillente, Km. 48'8
Apdo. Correos 144 - Teléfono 965/400327
CREVILLENTE (Alicante)

INDEX

	Pág.
Próleg	7
Justificaió	11
S'ha perdut una cultura del camp d'Elx	13
Els románs	17
Els musulmans	21
El repartiment	25
L'expulsió dels moriscos	29
La sembra	33
La sega	37
La garbeja	43
La batúa	47
Festes i devertiments	51
Els noviatjes entre els llauraors	55
El dia de mercat	59
Las cases de camp	63
La vestimenta	67
Lo que mentjaven abans els llauraors	71
La velema i la pisa	75
La cultura de la set	79
La cultura del regadiu	83
La cultura del cányem	87
Aparells i ferramentes mes usuals per a el cultiu de la terra	91
Un museu per a el camp d'Elx	99

PUÇOL MUSEU ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PROLEG

El tindre qu' escriure una introducció o próleg al nou llibre del meu amic Baltasar Brotóns Garcia, ha segut per a mi un gran honor y al mateix temps, un gran compromís, compromís qu'he tengut el atrevimenl de llevar a cap per l' amistat i la gran admiració qu' el autor me mereix y per tratarse d' un tema de profunt enrailament amb la meua vida, ja que soc un home procedent del camp d' Elx.

Les il.lustracións que per a este llibre ha fet la pintora il.licitana Antonia Soler Vicente, amb perfecta simbiosis creativa amb el text, fan posible el que pugam aplegar a coneixtre hui esta cultura rural en la que s' evidencia el profunt amor a la mare terra, el sacrifici i la laboriositat dels homens i les denes que vixqueren en nostre camp antany.

Hi ha en el llibre de Baltasar Brotóns descripcións d' objectes d' us diari i ferramentes de treball que transformats per el espírit d' els qu'els van usar en objectes de cultura, pasarán a formar part del patrimoni comú dels il.licitans.

Totes les formes de cultura característiques de les cases de camp, del viure en el camp, se reflexen a través de les pinzellades mágiques de la ploma del autor, com en una pel.lícula retrospectiva, que dins de la seua senzillesa, se convertix en historia vital i trascendent, amb els seus durs treballs de sol a sol, amb els seus balls, noviatges i casaments, festes patronals... les seus alegries i tristors.

No podem oblidar que Baltasar Brotóns es, senzillament, home del camp il.licitá i la seua sensibilitat i coneiximents d' estos temes se veuen reflexats acertadament al transmitirnos estes rememoracións de la nostra historia, en un llenguatge entranyable i senzillo, el mateix llenguatx qu' empleaven els llauraors per a expresar els seus afáns i les seues inquietuts; formes d' expresió que no patixen d' originalitat amb el seu ric vocabulari autócton, per a conseguir el fi qu' el autor s'ha proposat amb este treball d' investigació.

La lectura del llibre ***S'HA PERDUT UNA CULTURA DEL CAMP D'ELX,*** *mos lleva a la conclusió de que deven de coneixtre, exaltar i respetar la cultura de nostes avantpasats, assumint elss eus ensenyaments, per a poder trobar en ells la nostra propia identitat.*

M' adherixc al homenatge qu' este llibre representa per a nostres avant-pasats, per a eixes generacións d' il.licitáns sense retorn. Per aixó es tan urgent el qu' unim nostres esforços per a poder llevar a cap la feliç idea de crear eixe Museu del Camp d' Elx, aon la seua cultura se conseve com un fanal i transmitixca de forma viva eixos objectes entranyables que mos legaren nostres avant-pasats a tots els il.licitáns, i obrant aixina cumplirem nostra obligació d' homens respetuosos i agraïts amb este bagatge cultural, qu' es lo que fan els póbles cults, i Elx te demostrat, sobradament, que reunix eixes característiques.

Els il.licitáns devem agraïr a Baltasar Brotóns i a Antonia Soler tot el esforç qu' este treball ha significats per a ells, en pro de la supervivencia d' una cultura d' homens modests

—d' ahi la seua grandea— que ja es imprescindible si volem coneixtre el seu valor i ser dignes continuadors.

Elx, Novembre de 1985

Vicente Martínez Irles

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

JUSTFICACIO

Jo he vullgut, al escriure este llibre,
fer un homenatge, just i mereixcut,
a tots els llauraors il.licitans
que durant moltes generacións
treballaren la terra del camp d' Elx
amb unes condicións molt fatigoses.
Un homenatge a nostres avant-passats
que dia a dia, van anar conformant,
una cultura propia, amb la manera
de viure i de treballar la terra.
Una cultura que j' está en desus;
una cultura que s' ha perdut per a sempre,
pero que durant moltes generacións
s' anava transmitint de pares a fills
i tenia les rails molt fondes,
incrustaes amb la propia esencia
del espírit de la colectivitat
de tots eixos homenis i eiyes dones
que des de els temps mes antics
foren eixemple i admiració de tots.

Aixina, quedarán testimonis escrits
d' eixe preciat bagatge cultural
que devem conservar com un tresor,
per a qu' el coneguen la gent del futur.
Amb este llibre, usant el llengatge
que sempre tingueren els homens del camp,
parlaré de les festes i de les costums,
dels seus divertiments i dels seus balls,
dels seus noviatges i dels seus casaments
i de tantes i tantes xequiques coses
que per ser, aparentment, insignificants,
no pasaren mai als llibres d' historia
i si n'eu recordem, morirán al olvit.
Parlaré també de les cases de camp
on els llauraors sempre han vixcut,
de porxes amples, mirant cap al sud;
davant la porxá, darrere el corral;
les parets groses, de pedra i algeps;
el pis de terra, molt ben apretá
i dins, el pou d' aigua dolça
per a omplirlo del terrat, quan plovia.
Diré també com eren els trills i els aladres
i totes les demés ferramentes
que gastaven per a el cultiu de la terra.
Parlaré de totes eixes coses i fets
que devem recordar a cada moment,
ja que formen part de nostre pasat
i de nostra cultura ancestral.
L' evolució de la vida, seguis el seu curs
i lo qu' ans va tindre plena vigencia,
actualment, tan sols es historia.
I l' historia, la devem respetar
per a poder compendre aixina millor
lo que foren nostres avant-passats
i lo que som mosatros, al dia d' hui.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

S' HA PERDUT UNA CULTURA DEL CAMP D' ELX

S' ha perdut una cultura campesina mil.lenaria. S' ha perdut una cultura qu' els llauraors del camp d' Elx anaren forjant, poc a poc, a lo llarc de mols segles i generacións. Una cultura de les coses menudes, una cultura relacioná amb el viure de cada dia. Una cultura qu' era com un patrimoni esperitual que se transmitien de pares a fills, a lo llarc del temps. Una cultura autóctona que tenia unes característiques propies molt ben definies. En definitiva, una cultura molt important.

El procés evolutiu de la vida, la mecanització dels treballs agrícoles i el canvit progresiu experimentat amb la mentalitat de les persones, forçat per les noves circunstancies, han segut alguns dels factors determinats qu' han influit, decisivament, per a qu' esta cultura se perguera difinitivament.

Es evidente de qu' el camp d' Elx hui ja n' es ni la sombra de lo que va ser durant els temps pasats. Ha camviat molt amb tots els sentits, i els llauraors il.licitans, actualment, viuen i treballen d' una manera molt diferent a com vivien i treballaven els seus avant-pasats. La tecnologia i el progrés, han propiciat molts canvits, no solament referent al cultiu de la terra, sino també amb tot lo relacionat a les costums, tradicións, vestimenta, menjaes i demés aspectes de la vida diaria. Amb el transcurs de poques décades, estos canvits i mutacións, han segut abismals.

N' obstant, es inquestionable qu' els llauraors il.licitants viuen actualment, amb tots els aspectes i sentits, molt millor que vivien els seus avant-pasats. Han millorat les condicións del treball de cada dia, l' educació que recibixen els fills, les viviendes on viuen; es a dir, han millorat amb calitat de vida. Per lo tant, les persones del camp, no devem sentir anyorança ni pesar per els temps que ja pasaren, per els temps antics que ja son historia. Per altra part, no tendria ningún sentit el voler caminar contra la corrent evolutiva del progrés, qu'al fí i al cap, sempre tendix al millorament de les condicións de vida de les personas. Cada época está condicioná per unes circunstancies determinaes, i les persones tenim qu'adaptarmos a eixes circunstancias que mos rodejen a cada moment de nostra vida.

Pero de totes les formes, deuen de conservarse lo mes posible, tot lo que se puga conservar d' eixa cultura campesina que forjaren moltes generacións de llauraors il.licitans, per a que no se perga del tot amb el olvit i l' indiferencia. Eixos restos culturals a conservar, poen ser, per exemple, els

S'ha perdut una cultura

aparells i ferramentes que s' empleaven per a treballar la terra, qu' hui están arraconats amb les cases de camp, molestant mes qu' altra cosa, com a trastos vells que no tenen cap d' utilitat práctica. Totes eixes ferramentes antigües, deuen conservarse en un museu ben acondicionat, per a que no se destruiquen i desapareguen. En eixe sentit, s' han fet moltes gestións, desde fa varios anys, amb els Regidors del Ajuntament d' Elx per a fer una realitat eixe nuseu qu' el camp d' Elx necesita i se mereix. Aixina se podrien acullir i conservar en bones condicións totes eixes ferramentes i aparells qu'hui están dispersos i prestos a desapareixtre per a sempre. Tenim la ferma promesa d' estos Regidors municipals de que la creació d' este museu, a costa del propit Ajuntament, será pronte una realitat, a pesar de que pasa el temps i n' es fa res encaminat amb eixa direcció.

Una altra cosa qu' es pot fer per a que les generacións venideres puguen tindre coneiximent d' esta cultura campesina qu' ha desaparegut, es deixar referencies escrites d' ella, de la forma mes pormenoritça posible. Amb eixe sentit, va encaminat el esforç que suposa el escriure este llibre.

Crec, sincerament, qu' els llauraors que mos precediren, traçant unes normes de treball i comportament, se mereixen este esforç i molt mes, com un homenaje de sincer agraïment. Si n'eu ferem aixina, seria imperdonable per nostra part.

Si la publicació d' este llibre contribuix, per poc que siga, a que la gent del present i del pervindre conega un poc mes eixa cultura del camp d' Elx que s' ha perdut, me consideraré molt bem pagat i en quedaré molt satisfet d' haverlo escrit. Per altra part, tinc que dir que soc conscient de que hi ha altres persones mes capacitaes que jo per a escriure exixe llibre que la cultura del camp d' Elx i nostres avan-pasats se mereixen. Un llibre que detalle eixos rasgos culturals qu' ells generaren poc a poc, a través dels segles. Considere un atreviment per la meua part, el haver vollgut realitzar esta tasca,

superior a les meues posibilitats. Pero al vore que pasa el temps i n'hi ha ningú qu'eu fasa, m'he proposat fero jo, conscient de les meues limitacións.

Partint d' eixa base, trataré de suplir la falta de capacitat per una gran dosis de voluntat i d' entusiasme al començar a escriure este treball, albergant l' esperança de que siga ben acollit per tots.

Referent al lleuguatge empleat, com s' observará per el lector, se trata d' un valenciá que dista molt de ser depurat i académic,. He vullgut fero aixina, conscientment, per ajustarlo, en part, a la parla dels llauraors del camp d' Elx.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

ELS ROMANS

I per el any 42 ans de començar l' Era Cristiana, les legións romanes que venien al mando del Pretor Cayo Flaminio, conquistaren Illici i tots els seus entorns, dejant aqui part del seu ejército, per a fer mes efectiva la dominació de tots estos territoris. I tot seguit, van engrandir la población, dotantla de muralles i defenses, població que ans havia estat ocupá per els cartaginesos, els grecs, els finisis i els ibers.

I el Emperador Augusto la declará Colonia Inmune que gojaba del Dret Itálic, que li favoria molt, respecte a la seu dependencia de Roma.

A partir d' eixos dies, els románs, fent gala del seu espirit organitçatiu qu'els caracteritçava, fomentaren molt l' agricultura il.licitana, a la que dedicaren molta atención acelerant al seu desenvolupament d'una manera molt efectiva. Tant fon aixina, que van centuriar tos els entorns d' Illici que se regaven de les aigües que discorrien per el riu Alebus. I les 225 centuries que formaren, van a ser el oríge de l' organitçació catastral de les terres il.licitanes, organitçació

catastral que s'ha prolongat a plena vigencia, fins els temps actuals.

I per els límits d' estes centuries, traçaren els camins veinals per a comunicarse i les sequies principals per a poder regar, camins i sequies qu'encara se conserven amb molts casos.

Dins d'algunes d' este centuries, els románs van construir cases de camp per a viure les persones que treballaven la terra. Estes cases, després se conegueren per el nom de vil.les romanes. Des de aleshores arranca la costum de viure els llauraors del camp d' Elx amb residencies rurals, al peu de la terra i el treball, lo contrari de lo que pasa amb altres camps de nostre entorn, on els llauraors vivuen quasi tots dins les poblacións.

Estes centuries, que tenien una superficie territorial aproximá a l' equivalencia de cinquanta hectáres actuals, se les donaven als centurións mes vells, quant per la seua edat se retiraven de la milicia, dedicanse al cultiu de la terra fins el resto de la seua vida.

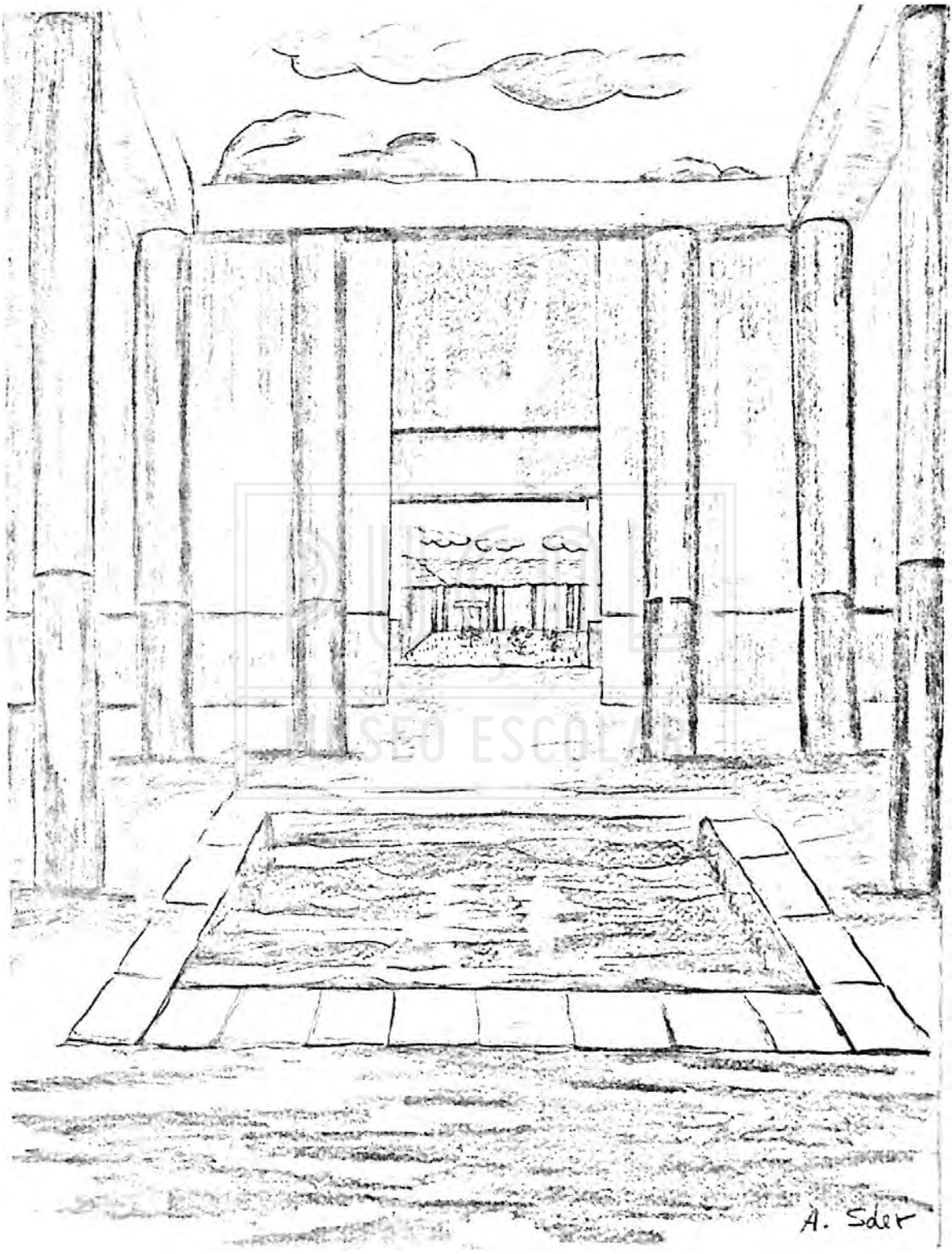
Basanse amb les normes jurídiques d' aquells temps, els nous propietaris d' estes centuries, no les podien vendre n' alienar ans de que transcurriren lo mínim vint anys des de la seua adquisició.

Esta centuriació va ser el començament d' una agricultura il.licitana significativa i ben organitçada, qu' ha tengut durant mols segles una entitat propia de molt relleu, ja que per aquell temps, els románs sentaren les bases d' un cultiu de la terra racional i d' unes normes de rec apropias, partint de la base dels escasos caudals d' aigua que sempre han tengut. El clima tan benigne i propici característic d' esta comarca, ha segut, en tot temps, un factor favorable a esta agricultura.

I tots els cultius arbóreos i cerealístics propits de la conca del Mediterráneo, proliferaren aqui profusament, preponderant, entre tots ells, les oliveres i el ordi, qu' aqui sempre s' ha conegut per sivá.

Casa romana

Interior d' una casa romana

A les sequies principals qu' els románs van fer per els límits de les centuries, per a poder regarles, li posaren noms llatíns, com corresponia a la seua llengua, alguns dels quals han perdurat fins l' actualitat.

A partir d' aquella época, les terres il.licitanes començaren a llaurarse amb els aladres qu' utilitçaven els románs habitualment amb totes les comarques qu' estaven baix del seu domini, aladres que s'han usat durant mes de dos mil anys.

I les centuries il.licitanes començaren a produir moltes collites d' oli i de cereals, que se gastaven per a alimentar als poblaors de la comarca. Estes terres se treballaven be i produien molt.

I tant la població d'Illici com tots els seus entorns rurals, van adquerir una gran prepotencia económica, qu' ha persistit durant totes les époques posteriors, a lo llarc de molts segles i generacións.

Este fon el principi d' una cultura campesina il.licitana qu'ha anat evolucionant al ritme que l' han marcat les circunstancies de cada moment, fins el dia de hui.

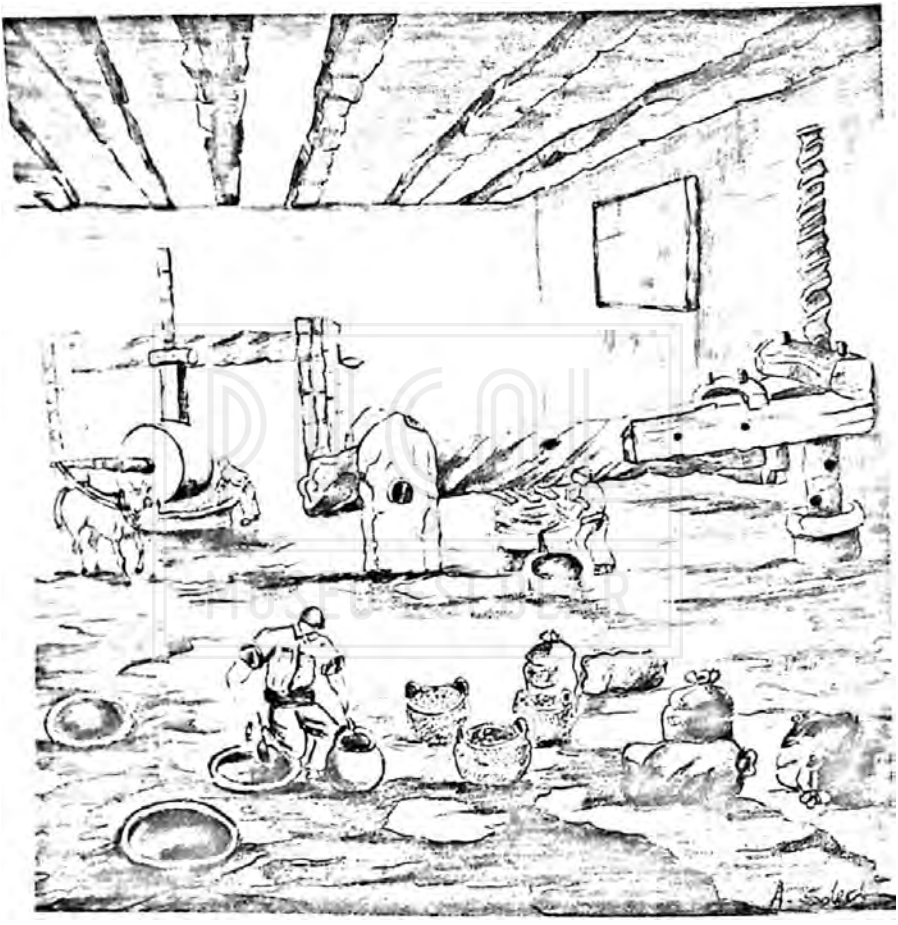
MUSEO ESCOLAR

ELS MUSULMANS

I per el any 713 de l' Era Cristiana, els musulmans, acabdillats per Abdelaziz, fill de Musa, conqueriren Il.lici. I tota la comarca va quedar baix del seu domini, finalitçant la preponderancia visigótica qu' havia prevaleixcut des de la decadencia del Imperi Romá. I Teodomiro, personotge noble visigótic que governava tota la regió aleshores, va conseguir alguns previlegis d'Abdelaziz, que li va concedir poders administratius de caracter vitalici. Pero a partir de la mort de Teodomiro, l' islamitçació de tot este territori, va ser completa i absoluta.

Tot seguit, els musulmans abandonaren Il.lici i se van construir la vila amurallá mes amunt, a la vora de Wat Arrambla, junt al seu vessant, buscant millors condicións defensives per a la població.

Il.lici, que durant mols segles, havia estat ocupada per pobladors de diferents procedencies, va ser abandonada per complet i tots els seus edificis i les seus muralles, se convertiren amb una lloma de pedres i ruines que se coneixia per el

Almásera antigua

nom d' Alcudia. I baix d' estes ruînes descansaven molts testimonis de les difrents civilitçacións i cultures qu' havien fet acte de presencia aqui a lo llarc dels segles precedents.

Els musulmans, tot seguit, fomentaren molt l' agricultura il.licitana, eixa agricultura que set segles ans havien organitçat els romás, cuant centuriaren estos entorns. I el camp d' Elx produia moltes collites i aumentá el número de cultius.

La vila amurallá, de nova construcció, la rodetjaren per complet d' horts de palmeres, que li donava a la població un marc ornamental molt bonico, imitant als oasis africans. Les palmeres aplegavan fins les mateixes muralles de la població.

Aleshores els musulmans eren molt entesos amb el cultiu de la terra, i eixa saviesa la demostraren sobradament aqui, ja qu' incrementaren molt les produccións agrícoles del camp d' Elx. També portaren noves plantes i cultius dels seus llocs d' orige, i organitçaren molt be el rec qu' els románs havien iniciat durant la seu época.Se produia tant i se fen tantes collites a el camp d' Elx durante la dominació dels musulmans, que cuant el Rei Jaume I va reconquistar la població, el seu cronista va deixar escrit qu' Elx «collia mes pa que Murcia»

De la mateixa manera fomentaren també l' apicultura i la ramaderia. I havien molts abellars i colomers i també abundaven molt els animals de treball i de cárrega, particularment, mules i burros.

Al perfeccionar el sistema de rec, a les sequies i partidors per a destribuir les aigües, li posaren noms musulmans, noms qu' han perdurat fins el dia d' hui.

Els árabs eren molt amants de les palmeres, ja qu' els recordaven els seus llocs d' oríge. Per aixó abundaven tant per totes les zones del camp d' Elx que tenien aigua de rec. I dins dels horts de palmeres plantaven cotó com un cultiu complementari.

Entre la diversitat de cultius agrícoles qu' havien aleshores a el camp d' Elx, plantaven també safrá i alaçor, que gastavem com a condiment. I com havien moltes oliveres, tenien gran cantitat d' almásseres per a móldreles i fer el oli. També tenien algunes fábriques per a fer tejits de cotó i de lli.

Com plovia poc i per lo tant, el aigua escasetjava, els musulmans construiren molts aljunps a la vora dels camíns, per a poder replegar el aigua d' aluvió, aigua que gastaven per a beure les persones i els animals domésticos. Amb totes les cases de camp havien igualment aljups per a replegar el aigua de la teulada cuant plovia, pero estos aljups tenien una forma distinta als que construien a la vora dels camíns.

Aleshores, tot el camp d' Elx estava nolt ben cultivat, i per a viure els llauraors van construir rahals i alqueries per totes les pedanies. Aixina els que treballaven la terra vivien prop d'on estaven les seues ocupacións de cada dia. Tot este territori estava fet un jardí.

Per aquell temps havien moltes oliveres, i els árabs portaren dels seus llocs d' oríge els limoners i els tarongers, qu'aqui no se coneixien, incrementant la varietat de produccións.

Els llauraors musulmans eren molt treballadors i laboriosos, i gracies al seu traball i la seua laboriositat, durant exixes épocques, el camp d' Elx era molt ric i productiu.

Els árabs, vivien sencillament i les seues menjaes eren molt frugals, conseguit fer de l' agricultura il.licitana una agricultura modélica, a pesar de l' escasetat d' agua de rec qu' havia i de la baixa pluviometria que sempre ha tengut tota esta comarca.

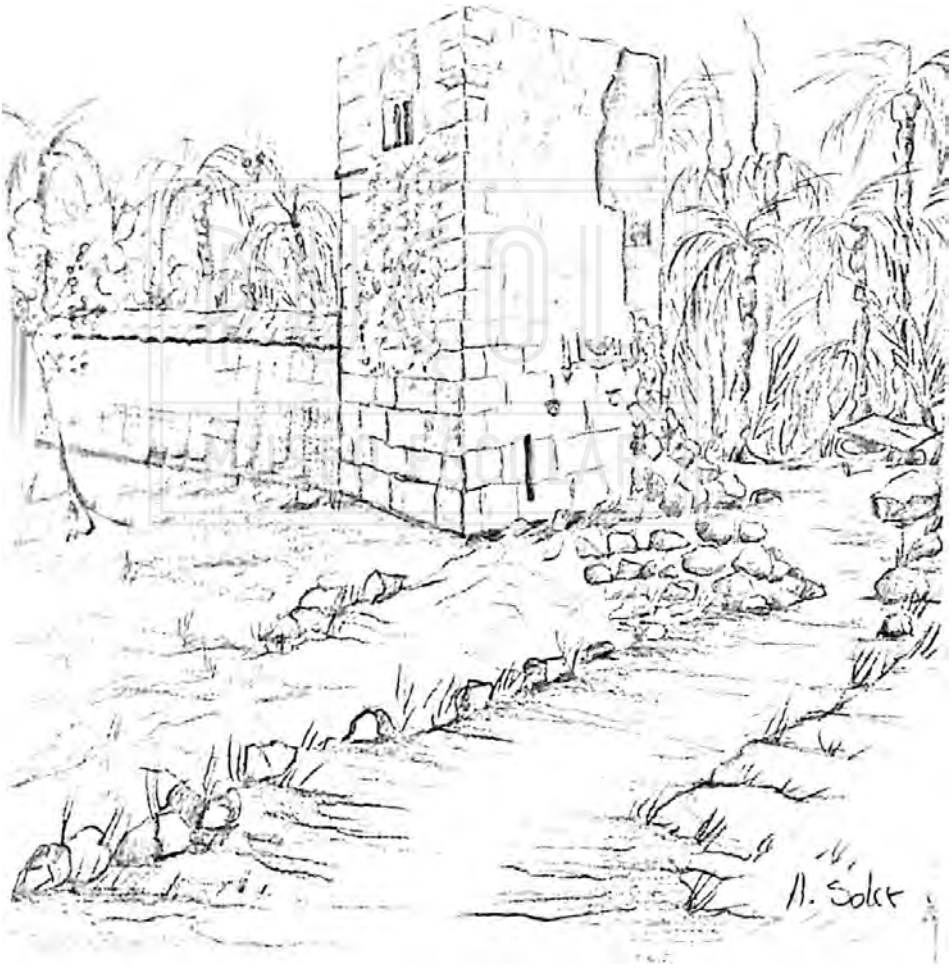

Alqueria árabe

EL REPARTIMENT

Com a consecqüencia de la reconquesta d' Elx per les tropes cristianes que comandava el Rei d' Aragó Jaume 1, el seu gendre, el Infant Don Manuel que joijafa el privilagi del Senyorio d' Elx i tota la seua comarca, va fer el repartiment de totes les terres i les aigües d' este terme. I als moros que se quedaren baix el seu domini, els va repartir a trosos menuts les terres de la marge dreta de la Rambla, que se regaven de les aigües de la Sequia de Marchena. I als cristians mes distinguits del ejercit conqueridor, el va donar, a trosos mes grans, les terres de la marge de l' esquerra, que se regaven de les aigües de la Sequia Major. I el propit Infant, es va quedar per a ell, les alqueries que se regaven de les aigües del partidor de la Dula, que formava part de la Sequia Major. Estes alqueries estaven ubicaes dins de l' actual pedania de Daimés.

I al conjunt de les terres dels cristians, se nomenaven el Franc, per estar lliures del pago de fadiga. I a les que li donaren als moros, les nomenaven el Magram, per que quedaren sujectes a la servitut del pago del impost de «pecho»,

Restos de la torre d' Estanya

qu' era molt frecuent amb estos casos. I a totes les terres qu' es va quedar el Infant, les nomenaven el Donatiu, fent referencia explícita a la forma com s' havien adquerit.

Com els cristians acompanyants de Jaume 1, eren casi tots valencians-parlants, els noms que li posaren als entorns on estaven les seues propietats adqueries com a mérits de conquesta, eren valencians. D' Ahi procedixen els noms d' Atzavares, Asprelles, Vallvert, Perleta, etc. De la mateixa manera, el Magram o Horta del Moros, tenien noms arabescos, com Alcavó, Algoda, Algorós, ete.i altres del mateix oríge llengüistic. Casi tots estos noms, lo mateix a una part qu'al altra, han perdurat fíns el dia de hui.

El Horta dels moros estava siempre molt ben cultivá, i n' obstant ser de reduies dimensións, fea moltes collites, per ser els moros molt aplicats al treball, com ja s' ha dit varies vegaes. Aixó era tot lo contrari de lo que pasava a el Franc, que tenien casi totes les terres abandonaes i sense cultivar. Este abandono doná peu a que se dictaren varies disposicións conminat.los a que si no cultivaven les terres ni s'aveînaven aqui, els despullarien de les seues propietats, per a donársel.les a altres que pugueren sacar d' elles mes aprofitament.

Desde un principi, entre els moros i els cristians, haveren molts conflictes i questións referens a la destribució de les aigües que li perteneixien a cada part, fins que donya Beatriz, viuda del Infant Don Manuel, al any 1284, va disposar qu' el partidor de la Marchena tinguera una boquera fija e inamovible, per la que tenia que discorrer les dos onzeaves parts del total dels caudals d' aigua qu' havien aleshores.

Els moros, a mes de cultivar les terres del Magram, treballaven també les terres dels cristians, com assalariats, encara qu'el tracte que recibien d' estos, n' era masa correcte. Per altra part, sols els buscaven per a fer els treballs mes baixos i fatigosos, i además, pagantlos molt poc per fer estas faenes, que no volien fer els cristians.

Durant tot este temps que van conviure els moros i els cristians, els musulmans podien practicar la seua religió, conservar les seues costums i tradicións, i regirse per les seues lleis, qu' emanaven del Alcorá, encara qu' a vegades, els cristians tractaven d' obligarl.los a que se batejaren, convertinse al cristiaisme. Cuant se presentaven estos casos, els moros oferien molta resistencia a renegar del mahometanisme qu' havien profesat sempre, com la religió dels seus avant-passats. Conseqüentment, les conversións eren molt escases i sempre forçaes. N' obstant, les relacións de convivencia entre les dos col.lectivitats, eren bastant amistoses, encara que sempre guardaven certes distancies i resentiments entre uns i altres, originanse alguns altercats i enfrentaments.

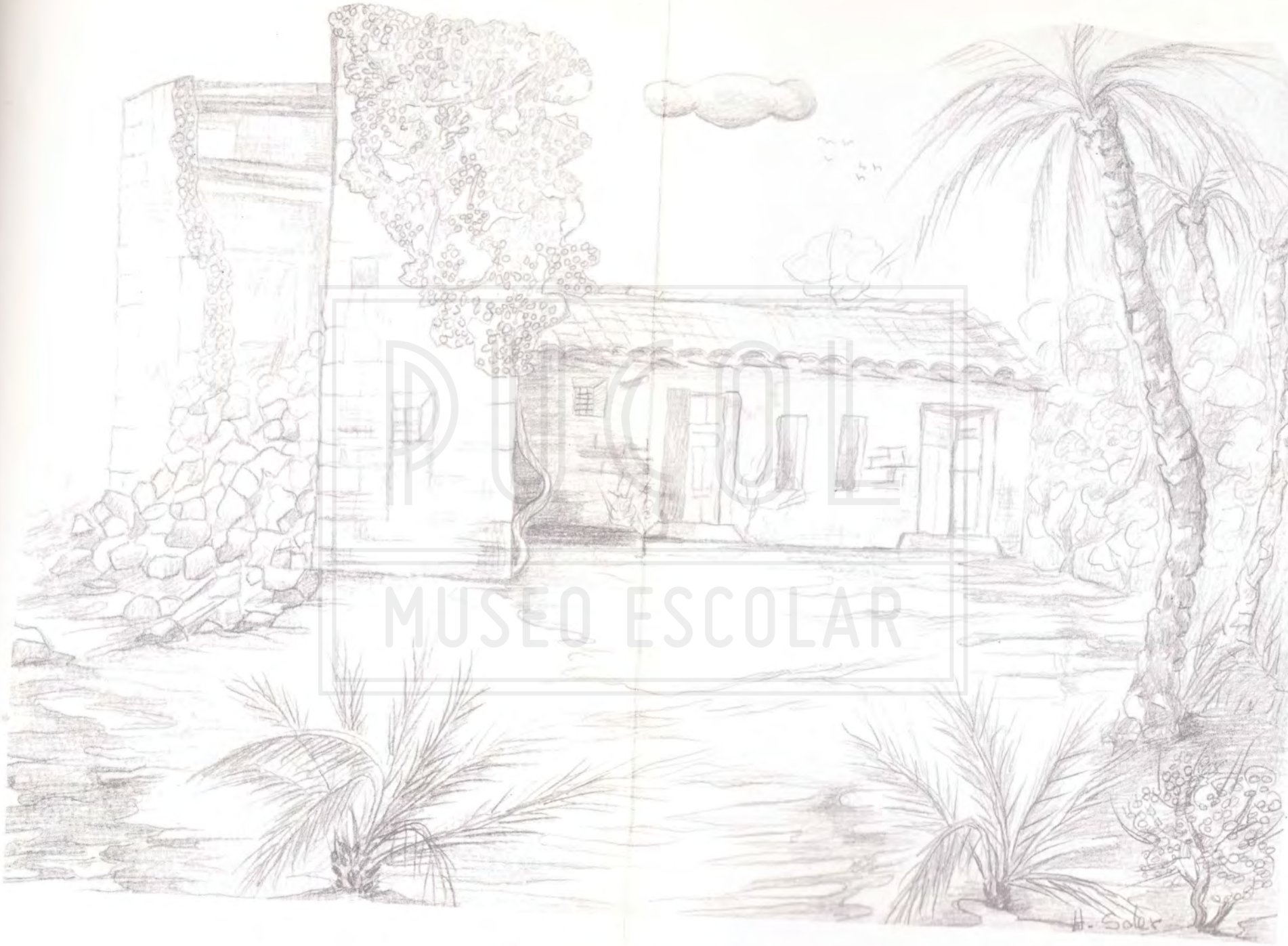
Els moros, se fen la distribució de les aigües de la Marchena a l'Aljama, on vivien ells a soles, i els cristians a la Vila.

Per aquell temps, la propietat de les aigües de la Marchena i la Sequia Major, estav vinculá a la propietat de les terres que regaven.

Durant esta época, els moros estaven obligats al pago de molts impostos al Senyor d' Elx, que dictava unes normes sempre favorables als cristians, amb detriment dels moros. A pesar de tot, havien molts moros a Elx, que tenien bastantes propietats i recursos económics, per que treballaven molt i gastaven lo estrictament necesari.

A mes de dedicarse al cultiu de la terra, els menestrals i artesans, qu'havien per aquell temps, quasi tots eren moros, lo mateix que pasava amb tots els treballs manuals mes baixos.

La contribució dels moros al desenvolupament económic del camp d' Elx i la població, va ser molt important i positiva, com se va demostrar després, quant els expulsaren, per motius relligiosos. Aleshores se donaren conte de lo meritoria qu' era la seua labor i col.laboració.

Restos de la torre d' Estanya

L' EXPULSIO DELS MORISCOS

Era aquella una época de molt fanatisme i molta intransigencia relligiosa. L' Iglesia, com institución, tenia un poder molt gran i marcava la norma de conducta que tenien que seguir tots, inclus, els propits reis y governants. Els tribunals del Sant Ofici imposaven la seua llei sense altres consideracións ni raonaments.

Aleshores, reinava a Espanya el Rei Felipe III, de la Dinastia dels Austries, defensor a ultrança dels postulats de l' Iglesia.

Espanya, per aquell temps, tenia sis millons d' habitants, i de cada dotze, uno era morisco. Este gran porcentaje, era encara mes elevant dins del Reino de Valencia. Concretament, a Elx, els moriscos constituien la mitat de la població, que totalitzava uns dos mil habitants. Y a la veïna població de Crevillent, que perteneixia al mateix Senyorio, casi tots els seus habitantes, a principis del segle XVII, eren moriscos.

Encara qu' el Rei aduia altres raóns, per a justificar l' expulsió dels moriscos de tots els territoris espanyols, la causa principal va ser d' indole relligiosa. I esta qüestió la va resoldre per mig d' un edicte i una pracmática real que va publicar el dia 22 de Setembre de 1609, ordenant l' expulsió de tots els moriscos qu' havien dins de tots els territoris qu' estaven baix del seu domini, i doná solament tres dies de temps per a llevar a cap la dita expulsió. Va ser esta una decisió molt rápida i precipitá que se llevá a cap sense contemplacións de ninguna clase.

Totes les propietats i pertenençes que tenien els moriscos quant se dictaren les órdens d' expulsió, podien véndreles als cristians, pero disposant de tant poc temps, resultava molt dificil poder vendre res, i lo que venien eu tenien que donar a preus irrisoris.

Ja tot decidit, el Disapte dia 3 d' Octubre del any 1609, a les ontze hores del mati, segóns relaten les cróniques d' aquells fets, eixiren tots els moriscos d' Elx, cap a Santa Pola, on embarcaren amb 25 galeres qu' els llevarien a les costes africanes, acompanyats per Jorge de Cárdenas, Senyor d' Elx aleshores.

Alló va ser tot un espectácle, el vore tanta gent, homens i dones, vells i xiquets, llevant sobre els muscles i l' esquena, fardells de roba i altres pertenençes, camí del desterrament. Tot lo demés se va quedar aqui.

L' expulsió dels moriscos portá molts problemes económics al poble d' Elx, lo matix que va ocurrir amb tot el Reino de Valencia. L' agricultura se quedé paralitça per falta de braços i les terres no produien res per que no se treballaven. A tal extrem aplegaren les coses, que pocs mesos després de l'expulsió, se vegueren precisats a portar cereals d' altres comarques, per a que la gent no pasara fam.

Per altra part, els cristians tenien escasos coneiximents per a poder fabricar el oli i el ví, treballs que sempre havien fet els moriscos, i desconixien els treballs d' artesania i les

L' expulsió dels moriscos

faenes del camp. Per això, després de l' expulsió, tot se quedá paralitçat.

Després de l' expusió dels moriscos, les cases de l' Aljama quedaren deshabitaes i les terres del Magram incultes. Segóns disposava la Pracmática Real que regulava l' expulsión, totes les propietats i pertenençes dels moros expulsats, que no pugueren llevarse, pasaven a ser patrimoni del Senyor d' Elx, a tots el efectes. Conseqüentment, tant les cases del Raval, com les terres del Horta del Moros, pasaren automáticament, a ser propietat de la familia Cárdenes. Estes terres i estes cases, el Senyor d' Elx les fa cedir amb enfiteusis, als nous pobladors que vullgueren aveinarse aqui, encara que les primeres transaccións que se feren d' esta manera, a partir del mes de gener de 1611, van ser a favor dels cristians residents a Elx. La major part d' estos nous propietaris, perteneixien a la clase baixa, que precisaven cases per a viure i terres per a cultivar. Encara qu' els contractes d' enfiteusis obligaven al nou propietari «para siempre jamás», a pagar determinaes cantitats anuals al Domini Directe, al cap d' algun temps, se va redimir esta servitut, mediant el pago d'una cantitat estipulá, i des de eixe moment, se disponia del ple domini de los propietats adqueries.

Eixa figura jurídica de venta per el sistema d' enfiteusis, proliferá molt al segles XVI, XVII, i XVIII, amb tots els territores qu' estaven baix la soberanía de la Corona d' Aragó, encara qu' eixa modalitat ja era coneguda des de l' epoca dels románs.

Este despoblament ocasionat per l' expulsió dels moriscos, tardá molt de temps per a recuperarse, ja que tingueren que transcorrir mes de cent anys per a qu' el Reino de Valencia tinguera altra vegada la cantitat d' habitans que tenia a principis del segle XVII.

Els moros dejaren a el camp d' Elx i a la seua agricultura, una empremta molt fonda. La seua laboriositat amb el treball i el amor a la terra que cultivaven, va ser manifesta. I

eixa laboriositat i eixe amor a laterra que sempre ha segut tan característic dels llauraors il.licitans, es una herencia cultural dels moriscos, que tenien eixes virtuts.

També se va heretar dels moriscos moltes costums i tradicións; lo mateix que molts toponímics que li posaren a les sequies de rec i partidors d' aigua amb llengua arabesca.

Concretament, direm que l' expulsió dels moriscs, amb tots els sentits, va ser perjudicial per a l' agricultura il.licitana, ja que tingueren que pasar molt anys per a poder recuperarse i alcançar de nou tot el esplendor qu' havia tengut fins els principis del segle XVII.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

LA SEMBRA

La sembra i la batúa han segut, en tot temps, les dos faenes mes significatives de tota l' agricultura cerealística de totes les zones i de tots els temps, i particularment de l' il.licitana, fins fa poques décades. Sobre la sembra i la batúa, s' ha fet molta literatura i s' han escrit molts poemes, per ser estos dos treballs el principi i el fí del cultiu dels cereals. Per això, el folklore campestre de totes les comarques on abunden els cereals, está ple de referencies i cites sobre la sembra i la batúa.

Fins la década del anys cincuenta del present segle, els cereals han segut a el camp d' Elx, particularment el ordi (lo qu'aqui sempre s'ha conegut per el nom de sivá) els cultius majoritaris i mes significatius qu' havien. Per tal motiu, aqui sempre ha existit una cultura molt concreta sobre els treballs relacionats amb el seu cultiu, des de la sembra de la llavor qu' es fea per els mesos de la tardor, fins la replega de la collita durant la primavera i el estiu.

La sembra

Ans de la venguda de les aigües dolçes elevaes dels sobrants de la Vaga Baixa del Segura, a la segona década del segle en curs, la majoria de les terres del camp d' Elx, eren de secá. Per lo tant, la sembra dels cereals, sempre estava supeditá a les plujes que puguera fer durant els últims mesos del any. Si plovia, sembraven a temps. De lo contrari, no sembraven, ja qu' aqui, la sembra sempre s' ha fet de tempir, a posteriori de la pluja. Tirar el gra a la terra cuant estava seca, havera segut exposase a pédrelo, ja que mai tenien la seguritat de que ploguera.

La sembra del gra la fen a volei. La llavor la llevaven dins d' un cabás d' espart que se penjaven del muscle de l' esquerra i amb la ma dreta la llançaven al aire de tal forma que se quedara ben destribuida per tota la superficie de la terra. Per a orientarse millor, els bancals que volien sembrar els dividien amb porcións d' uns deu metros d' amples cada una, per mig d' unes files rectes de senyals que lis dien «melgues». Eixa senyalitçació, facilitava molt la correcta distribució de la llavor, i aixina, el sembrat naxia igual d' espes per tot el bancal.

Una vegada feta la sembra, se llaurava be la tera per a que se matara tota la brosa i les males herbes. Era obligat fero aixina per a que la siment que sembraven, se quedara ben entrrá i naixquera tota. Per altra part, els surcs tenien que ferlos ben junts per a que no se quedaren llobaes (porció de terre sense llaurar entre dos surcs). Després de llaurarar la terra, l' aplanaven por mig d' una taula de fusta de tres metros de llarga, per a que la llavor quedara ben enterrá i naixquera tota.

Per el mes de Febrer, als sembrats s' es fea una escarda i aixina suprimien les males herbes que dificultaven el creiximent correcte dels sembrats. Estos treballs d' escarda, els realitçzaven colles d' homens o de dones que llevaven un aixadó (aqui se diuen fesetes) cada uno per a eliminar tota la brosa.

Una vegada feta esta escarda, ja quedaven a la espera de que les condicións meteorológiques foren favorables per a que la collita puguera acabar bé, sense ninguna dificultat ni contratemps, i tinguera un bon rendiment que compensara, tanta atenció, tant d' esforç i tanta suor.

Aqui han patit bastantes épocques calamitoses de sequia, i per falta de plujes no se fen collites. Epoques prolongaes de molta penuria qu' obligava als llauraors a emigrar per a poder sobreviure, per que si no plovia a temps i amb la cantidad suficients, no podien sembrar ni fen collites. I moltes vegaes sembraven i després no plovia lo suficient i el sembrat, després de naixtre, se secava i no se collia res. L' escasetat de plujes i d' agua de rec, ha segut, en tot temps, el major inconvenient qu' ha tengut l' agricultura il.licitana, fins l' epoca qu' es començá a regarse de les aigües dolçes elevaes dels sobrants de la Vaga Baixa del Segura.

La sembra, principi d' un eixercici económic anual que no sempre resultava positiu, per les moltes dificultats i contratemps que surgien a cada moment.

MUSEO ESCOLAR

LA SEGA

El cereal que mes s' ha sembrat sempree a el camp d' Elx era la sivá. També se sembrava forment, avena, panis i sorgo, pero eren estos uns cultius minoritaris qu' entre tots ells n' alcançaven la cuantia de la sivá.

Esta prefencia dels llauraors il.licitans per la sivá tenia una explicació lógica, i era qu' este cultiu resistia mes la sequetat qu' els altres cereals i necesitava menos aigua per a el seu desenvolupament vegetatiu, i com es ben sabut, el gran problema de l' agricultura il.licitana ha segut, en tot temps, lá escastat d' aigua de rec i de plujes.

La sivá se segava durant el mes de Maig. Per a segar se gastaven falçes dentudes. Ultimament per a segar el forment i el cáñem, s'empleaven falçes de fil qu' eren uns corbellots de tall llis que pesaven mes que les falçes dentudes que se gastaven per a segar la sivá.

Els segaors, per a protegirse la ma esquerra i no tallarse, se posaven una soqueta de fusta, ben sujecta a la munyica amb una veta de qualsevol color. Dins d' esta soqueta po-

Segaors mygant la palla

Cuadrella de segaors descansant

saven tres dits, començant per el menovell. El altre dit estava protegit per un didal de corretja.

Els homens que segaven els cereals, generalment, traballaven agrupats amb colles mes o menos grans, colles que s' organitçaven amb files horitzontals, començant a segar per la part dreta dels bancals. Totes estes colles de treballadors, llevaven un majoral que se colocava al extrem dret de la colla. Este majoral, era la persona que disposava al hora que sé començava i s' acabava la jorná de treball i els moments en que tenien que ferse els descansóns intermedis, descansóns que li dien fumaes. EL majoral era també la persona responsable, de cara al propietari, de qu' el traball es fera ben fet i tot se desenvolupara con previament havia quedat tractac i convengut.

Per aquell temps, la collita dels cereals tenia un aprovitament máxim. Per lo tant, els cereals se segaven a ras de terra, i apenes se deixava res de rastoll amb els bancals. Aixina, s' aprofitava casi tota la palla, palla que se gastava per a menjar els animals de treball.

Acte seguit de la sega, les gavelles qu' anaven fent els segaors, se lligaven i se fen garbes d' uns vint kilos de pes cada una. Estes nyigases se fen de cordeta d' espart sense picar, qu' era molt resistent. Estes garbes, les juntaven i fen cavallóns de deu garbes cada uno, cavallóns que teien com a punt de referencia quantitativa de la collita. Aixina dien, per ejemple, que quant una tafulla de terra fea deu cavallóns de sivá, era prova evident de que la collita havia segut molt bona i abundant.

Quant plovia poc i la sivá tenia un creiximent escas i al hora de replegar la collita la terra encara se conservava polsosa, no segaven el sembrat, sino qu' el arrancaven, per a poder aprofitar la poca palla qu' havia. Els anys qu' ocurria aixó, se replegava poca palla i poc grá.

La lligá de les gavelles tenia que ferse pronte, per que de lo contrari se corria el riesgo de qu' una ventolera forta

La sega

MUSEO ESCOLAR

eu revoltara tot i costara mes treball de replegar la palla.

Quant se fea bona collita i haia molt per a segar, venien al camp d' Elx colles de segaors d' altres pobles i els ocupaven per a fer estos treballs a jornal, per qu' aqui faltaven homens. Estes mateixes colles de segaors, una vegada qu' aqui finaltiçava la faena, s' en anaven a segar a Castella la Nova, Castella la Vella i Aragó, i estaven ocupats tres mesos fent estos treballs, fins les últime dies d' Agost.

Les espigues qu' al segar se soltaven de la palla i caien a terra, després les replegaven també. La questió era aprofitaro tot lo que se colia i que no se perguera res. A eixe treball li dien espigar i era una faena que la fen les dones i el xiquets.

Segar i cavar eren dos dels treballs mes pesats i fatigosos que se fen per aquells temps.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

LA GARBEJA

Després de feta la sega, se realitzava la garbeja. La garbeja consistia en transportar les garbes desde els bancals on es fea la collita, fins l' era on tenia que ferse la batúa mes avant. L' era sempre estava a la vora de les cases de camp.

A al camp d' Elx, la costum general era que la batúa es fera tota junta durant el mes de Juliol. Com generalment, quasi tots els llauraors il.licitans tenien varios bancals d'seminats per paratges distins, i en molts casos, bastan luny uns dels altres, fer la garbeja resultava un treball fatigós i complicat qu' ocupava bastant de temps.

Per a realitzar la faena de la garbeja, als carros li lligaven vuit punteres de maera d' olivera, cuatre a cada costat del varal. Estes vuit punteres sobreixien un metro per damumnt dels varals del carro, i servien per a pasarles per dins de les lligadures de les garbes que posaven travessaes sobre els varals. D' esta forma, les garbes anaven mes sujectes i no se podien caure quant les transportaven a l' era.

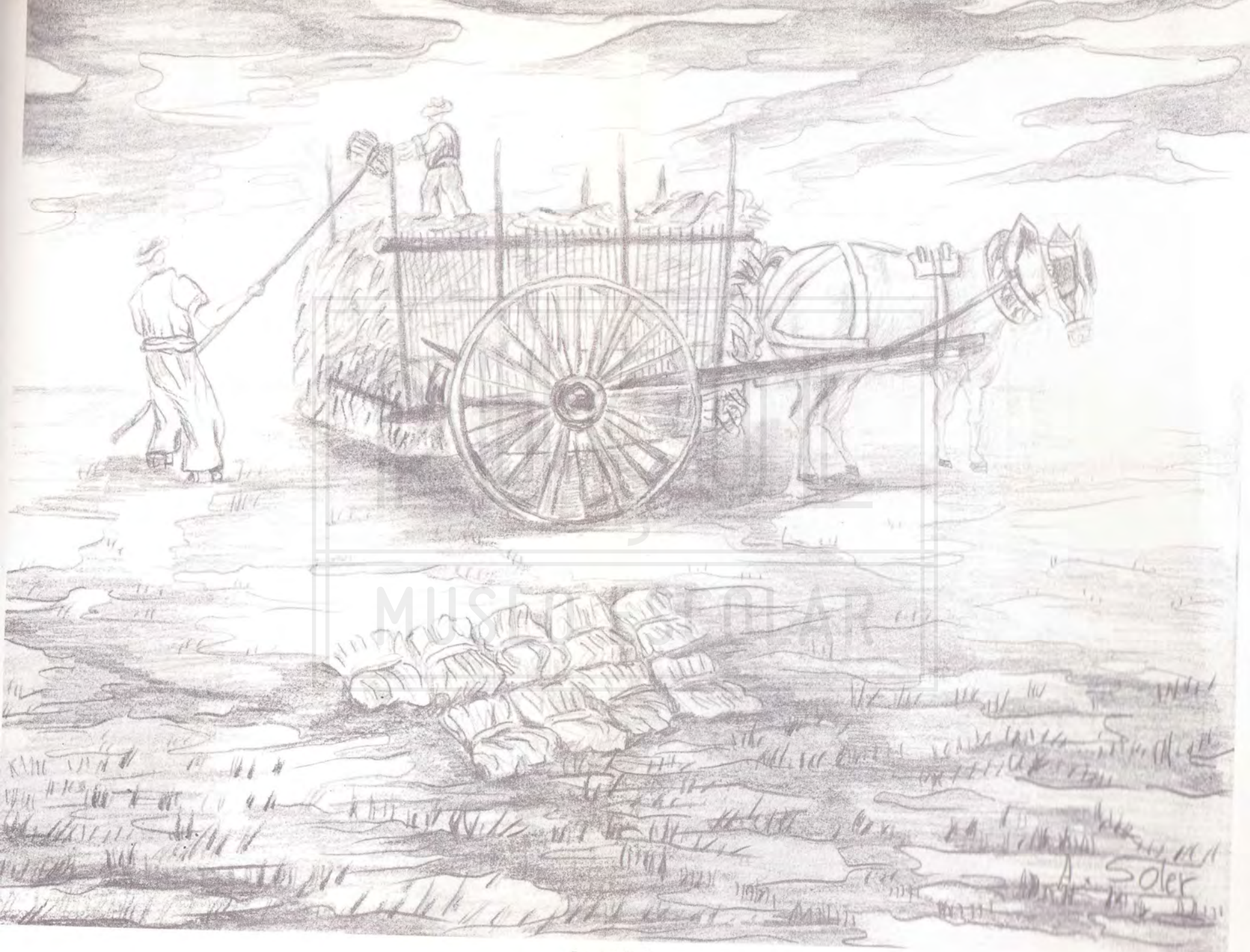
Cada un dels viatjes que fea el carro de garbes, carregava de vuit a deu cavallóns, posantli tres o cuatre filaes per damunt dels varals. Generalment, tiraven d' estos carros dos cavalleries, una davant de l' altra i casi sempre anaven dos homens, el carreter i un ajudant.

Quant omplien de garbes la caixa del carro, li posaven cuatre polseres, de dos garbes cada una, als extrems dels dos varals. Una vegada carregat el carro, li ligaven una maroma de cányem qu' anava sujecta a la trava de davant i la pasaven per un ganxio de maera d' olivera qu' el nyugaven a la trava de darrere. Esta maroma llevava també una villorta, a dos metro del principi, i d' esta forma, per el sistema de polipastro, tiraven del final de la maroma i comprimien molt la cárrega de les garbes, per a evitar que caigueren durant el viatje.

Per a pujar les garbes al carro, empleaven un forcó de maera de dos metros i mig de llarc que facilitava molt este treball. Estos forcóns tenien dos pues a un dels seus extrems per a clavarlos a les garbes i poderles pujar al carro.

Com aleshores n' havien carreteres al camp d' Elx i els camins per on transitaven estaven sempre plens de pols i clots, els carros carregats de garbes, al llevar molt volum, bolcaven amb molta facilitat, i per lo tant, el carretr tenia que llevar molt cuidao i posar molta atenció, per a qu' aixó n' ocurrira, ja que si bolcava el carro quant anava carregat de garbes, ocasionava molt transtorn, treball i perjui. Per tal motiu, els conductors d' estos carros tenien que ser molt experts per a poder conseguir, dins de lo posible, qu' els carros de garbes aplegaren a l' era sense sufrir cap de cantratems, durant el viatje.

Quant el carro carregat de garbes arribava a l' era, les descarregaven en la garbera, que sempre la fen a la vora de l' era. Estes garberes tenien la forma d' un prisma triangular, i les fen mes o menos grans, segóns haveren major o menor cantitat de garbes. Aixina, les garbes no se banyaven si

La garbeja

La garbeja

plovia ans de batre, i amb poc lloc, posaven molta cantitat d' elles, ja qu' estes garberes les fen fins de deu metros d' altura. Per a pujar les garbes del carro a la garbera, gastaven el mateix forcó qu' havien empleat per a carregar el carro.

Els llauraors il.licitans, posaven molt de mirament amb la construcció d' estes garberes, i amb la majoria del casos, conseguien que tingueren una figura geométrica perfecta. Quant començaven a batre, les garbes les sacaven d' un extrem de la garbera, de tot el front, i aixina, poc a poc, fins que se acabara del tot. Paralelament a la disminució de la garbera, aumentava el tamany del paller, on anaven posant la palla, després de bátrela. Si la collita era abundant, fen varios pallers. Si la collita era escasa, en fen uno soles.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

LA BATUA

La batúa era el últim acte de l' arreplega de la collita de cereals. Era el final d' un ejercici que durava tot un any de treball i d' esforç, i a vegaes, dos, ja que frecuentment, amb els mateixos bancals, se fea una sola collita no mes, cada dos anys. D' esta forma, la terra descansava mes i recuperava energies, al estar de guaret any i mig. Com aleshores no se coneixien els fertilizants químics i havien pocs abonaments orgánics, els llauraors suplien estes deficiencies a base de deixar els guarets molt de temps exposats als efectes dels raigs solars. D' esta manera, la terra s' oxigenava mes, recuparant la vitalitat perdua durant el procés vegetatiu de les plantes de cereals.

La batúa era com el balanç difinitiu d' una llarga temporá de treball i preocupacións, balanç que moltes vegaes resultava negatiu, particularment, quant no plovia lo suficient.

Quant se batien els cereals, se replegava la palla i el grá, aprofitanse tot, fins el pallus que se gastava per a camenya dels animals de treball, quant estaven en la quadra.

Replegá la collita, generalment, se venia lo que sobrava, i amb els diners que se replegaven d' estes ventes, se pagaven els deutes pendents, se compraven les ferramentes i aparells que feren falta per a els cultiu de la tierra, i els sobrants se posaven a bon recapte, per a el sosteniment de la familia durant tot el any, fins la collita próxima. Naturament, els llauraors que tenien també arbolats, tenien altres ingresos per la venta dels seus products durant els mesos d' el Estiu i la tardor.

Aleshores, la gent del camp gastava l'estrictament necesari, i solament compraven lo qu' era imprescindible, ja qu' els dinés estaven molt escasos i costaven molt de guanyar.

Durant l' época de la batúa, per el mes de Sant Jaume, els llauraors matinaven molt. Tan pronte clarejava el dia i cantaven les cogullades, començaven a estendre la parva de la sivá o del forment a l' era qu' havia amb totes les cases de camp, i se treballava seguit fins les últimes hores de la vesprada, quant deixaven llesta l' era per a estendre la parva del dia sigüent. Si durant el dia no fea vent de llevant per a poder ventar el grá, tenien certes dificultats per a poder completar el treball de la jorná que resultava mes entretengut.

Per a batre la sivá, el forment o l' avena, s' empleaven rulos de pedra llisa o acantoná. També se gastaven trills per a rebatrer. La palla. Els trills mes antics de que se tenen referencies, eren de pedernals; després, de serres dentudes i últimament de ganivetes de ferro clavaes a uns rolleus giratoris. Damunt d' estos trills pujava una persona o se posava bastant de pes, per a que la palla se trosojara mes fácilment.

Batent en la era

El grá, una vegada separat de la palla, se ventava amb forques i pales de maera, fins que se netejara del tot. La palla, per separat, la rebatien mes per a ferla curteta i suave, per a que les cavalleries se la menjaren a gust.

La tracció de totes les ferramentes que se gastaven per a batre, se realitzava a base de cavalleries, que conduies per una persona donava voltes circulars per damunt de tota la parva, amb sentit contrari al moviment de les agulles dels rellotjes, fins qu' estiguera tot ben batut.

Per a preservar la palla de la humitat del Hiver, l' amontenaven i la fen pallers, pallers que tenien la mateixa forma qu' havien tegunt ans les garberes. Estos pallers, els construien a la vora de l' era, i els començaven pujant la palla amb cárregues, que dos persones, una davant i el altra darrere llevaven en andes, sobre dos canyes groses. Quant el paller estava ja mig fet i tenia certa altura, suprimien la rampa i continuaven pujant la palla amb un artefacte que consistia amb un puntal d' olivra de varios metros d' altura, ficat a la terra, a la vora del paller, i que tenia una forquella a la part superior. Sobre esta forquella, se lligava un pitó, de tal forma, que puguera balancejar amb els dos sentits. Sobre el extrem mes prim del pitó, lligaven una ret feta devencills i varetes de palma, que tenia la forma d' un peix ubert, i per això tenia el nom de bacallar. Sobre esta ret uberta, se posaven les cárregues de la palla per a poder pujarles al paller, fins qu' estiguera fet del tot. Al altre extrem del pitó, se lligava un cordell d' espart o de cányem, del que se tirava per a pujar les cárregues de la palla i poder acabar de fer el paller.

Quant volien guardar el grá i no disposaven de magatzents apropiats, fen una cova amb el centro del paller i allí el depositaven amb molt bones condicións de conservació, ja qu' al estar aislat del ambient exterior, no se danyava, del pulgó ni de la palometa, que tant li perjudica, sobre tot, durant els calurosos mesos del Estiu.

Per a qu' el vent fort del nort o de ponent, qu' aqui es tan frecuent durant els mesos d' hiver, no desfera els pallers, ni se banyara la palla quant ploguera, se li posava per damunt una carena de pallús qu' impermealitizava tota la part superior. També se li posaven pedrals, a una distancia de 25 centímetros un del altre. Estos pedrals estaven fets de vencills nugats un al altre, als que s' els nugava una pedra (per això se dien pedrals) a cada extrem, a una altura aproximá d' un metro. El pallús s' amontonava i se tapava de brosa per a que no s' el llevara el vent.

Fetes totes este faenes, se donava per finalitzá la replega de la collita dels cereals. Aleshores, els llauraors tenien un respiro amb el treball, disposantse a fer altres coses relacionaes amb el cultiu de la terra, orintaes a la próxima sementera, com pegarli un altra rella al guaret o llaurat el rastoll, si plovia lo suficient. També replegaven les figues de terra, per secarles, a partir del dia vint d' Agost, i la collita de les armeles, se replegava per les mateixes dies.

MUSEO ESCOLAR

La batua

FESTES I DIVERTIMENTS

Fins les épocques prou recients, els fadrins i les fadrines del camp d' Elx, els diumenges i dies festius, per a divertirse i relacionarse entre ells, s' ajuntaven en els seus entorns, dels que solament eixien amb algunes ocasións excepcionals. Tant era aixina, que durant tot el any, no mes anaven al poble per asistir a les solemnitats festives, com per exemple, el Dijous i Divendres Sant, el Diumenge de Pascua, la vespra i el Dia de la Mare de Deu d' Agost i poques vegades mes. Mes raro resultava encara el qu' anaren a altres punts mes distants. Com a cosa excepcional, els homens anaven a fer el servici militar, i l' aventura de «la mili», la recordaven tota la vida.

Per a poder relacionarse la joventut, organitzaven balls i reunións en cases particulars, on haveren xiques fadrines sense novio, i d' esta forma, els jóvens se coneixien i parlaven entre ells. També organitzaven, amb la mateixa finalitat, blancs de conill en qualquier eixample de camí, particu-

larment, durant els mesos de Primavera i d' Estiu. Estos blancs de conill tenien eixe nom per que consistien en penjar un conil mallancó d' una perxa de maera de dos metros d' alta, com a objetiu a conseguir, ja que des de una distancia de vuitanta metros, li tiraven pedraes, pagant una cantitat determiná per cada una de les pedres que tiraven. I el que tenia el acert de pegarli, se llevava el conill com a premit de la seua punteria. Quant això ocurria, posaven un altre conill en la perxa i continuaven la competició, observant les mateixes regles de joc, que regien des de un principi.

Estos blancs de conill, lo mateix qu' altres actes similars, eren simplement, el pretexte que se buscava per a que la gent se puguera reunir les vespraes dels diumenges i dies festius, per qu' en realitat, tenien molt poques oportunitats per a qu' això ocurrira.

Amb totes estes reunións, plantaven una paradeta de torrat i tots menjaven cacauets torrats, avellanes, tramusos i altres vitualls per el estil, al temps que parlaven de les seues coses, particularment, de tot lo relacionat amb el seu treball diari, i per supost, del temps meteorológic i de la collita.

Per amenitzar estes reunións, li posaven un fondo musical de lo mes elemental, ja que consistia en que amb una guitarra i un guitarró, dos homens tocaven les composición musicals folflóriques mes conegudes i tradicionals del camp d' Elx, acompanyats per les cançons que cantava uno dels musics. I al só d' esta música sencilla, els fadrins i les fadrines, ballaven el ball del peu xafat, qu' era el únic ball que se coneixia en el camp d' Elx fins la tercera década del present segle. Este ball, el ballaven varies parelles juntes, posantse tots els homens amb una fila i les dones amb altra, uns front als altres, separats per una distancia d'un metro de fila a fila. Per la mitat del ball i quant el cantaor començava a cantar la canço, se cruçacen uns i altres i les dos files invertien la seua posició. Finalitzat el ball, el fadrí li donava les gracies a la fadrina, per haver aceptat el ballar amb ells i l' acompan-

Ball del peu xafat

yava fins deixarla on estava quant la va requerir per a ballar. Per a iniciar ell ball, el requeriment sempre partia del home. La dona, observava una postura pasiva, a l' espera de qu'el home prenguera l' iniciativa i la solicitara, fentli el requeriment oportú.

Com els blancs de conill sempre se fen al intemperi, i n' havia llum artificial, quant se fea fosc, se donava per finalitzá la reunió, i les fadrines s' en anaven cada una a sa casa. Aleshores, els fadríns s' organitzaven en colles de tres o cuatre i s' en anaven a visitar a les xiques als seus domicilis particulars. Quant tenien qu' entrar a la casa, el xic mes decidit fea de capdavant, i tot seguit, se derigien al cantereller que havia amb totes les cases de camp penjat de dos claus ficats a la paret i bevien tots aigua de les canterelles. Mentres, calmaven els nervits i se tranqilitzaven. Aleshores, la xica els invitava a que se sentaren amb les cadires qu' els oferia, mentres parvalen de coses de poca trascendencia. Estes visites, duraven poc mes d' un quart d' hora. D' eixa manera podien ferne dos o tres durant la mateixa velá, si les fadrines que volien visitar, vivien a poca distancia, una del altra.

Un dels acontiximents festius de mes importancia de tot el any, era la celebració de la festa patronal qu' es fea en la ermita de la partia corresponent. Per a esta festeta particular, a la qu' asistia molta gent dels entorns, casi totes les fadrines de la partia, se fen trajes nous, per a poder lluirlos eixe dia. Estes festetes, sempre se celebraven en diumenge, i aixina, no perdien un dia de treballar, si el Sant caia entre semana, costum qu' encara perdura actualment.

La vespra del dia de la festa, alrededor de l' ermita, plantaven paraetes de torrat i galindaines. A mig dia se celebrava una misa i a postures de sol es fea la procesoneta que llevava molt acompanyament de veins allumbrat al patró de la partia. La festeta durava fins les deu de la nit. A eixes hores, la gent s' en anava cada u a sa casa, i fins al any próxim.

A banda de les feste i divertiments resenyats, havien també dos romeries fora del camp d' Elx on anaven, anualment moltes families de llauraors il.licitans. Eren les romeries de Sant Pascual el de la Coveta, prop del caserio d' Orito, el dia 17 de Maig i la de Santa Agueda, en les proximitats de Catral, el dia 5 del mes de Febrer. El mig de transport empleat per a desplaçarse a estes romeries, eren els carros.

A Santa Agueda, anava mes gent de les parties de la part de ponent del camp d' Elx i a Sant Pascual, la majoria dels qu' anaven eren de la part de llevant. Amb els dos casos, influia molt la proximitat de la residencia dels asistents.

Els qu' anaven a Santa Agueda, lo típic, era comprar torró, qu' era lo mes abundant exposat a la venta, i els qu' anaven a Sant Pascual, compraven gaiates, forques, pales i altres ferramentes de maera d' us corrent amb l' agricultura.

Generalmente, a estes romeries anaven agrupats varios carros del mateix entorn de families conegudes i veines, i solien pasar el dia amb molt de goig i divertiment.

El dia del Miracle (10 de Joliol) i el dia de Sant Jaume, acostumbrave a anar a la platja del Pinet o de Santa Pola, sols per un dia. Anaven per el matí i regresaven per la vesprá del mateix dia, una vegada da al any o com a máxim, dos.

El dia de platja, per a dinar fen arrós i conill, a la vora de la mar. Ans de la dina, se banyaven les persones i les mules que llevaven, quant mes calor fea, i a les primeres hores de la nit, regresaven a casa. Eixes eren les úniques vacacións que disfrutaven a lo llarc i ample de tot el any.

ELS NOVIATGES ENTRE ELS LLAURAORS

Com en el camp, antiguament, els fadrins i les fadrines tenien poques portunitats de vórese i relacionarse, quant a un xic li agradava una xica i volia parlar amb ella, generalment, no tenia altra opció qu' anar directament a sa casa. Era la 'única forma d' iniciar una relació personal, demostranli que tenia cert inerés per la seua persona, i quant este interés se convertia amb un sentiment amorós, no trobava altre camí per a declararli les seues pretensións, que no fora a través d' una visita al seu domicili, generalment, en les primeres hores de la nit del diumenges o dels dies festius.

Casi siempre, estes visites, per a el xic, resultaven masa embarassoses, i si no tenia prou desimvoltura i facilitat de conversació, este acte protocolari constituia un transit massa violent per a ell. Pero amb la majoria de les vegades n' havia posibilitat d' eludir este pas, si se volia iniciar unes relacións amoroses, per molt costa amut que li resultara.

El acte formal de la petició de relacións, encara resultava mes embarossós per a el fadrí, al tindre que realitzarlo están presents els pares de la xica o els germans. Lógicament, amb eixos, casos, tant el fadrí con la fadrina, pasaven molta vergonya, i les paraules casi no lis sortien de la boca i les galtes se li fen vermelles.

Si la xica aceptava les pretensións del xic, i le dia que sí, este eu donava tot per ben empleat, i al moment trobava un gran alleujament d' ánimo. Pero, si per contra, li dia que no, i li donava carabasses, el trauma i el disgust se multiplicava i li durava molt de temps. Als fadrins dels temps antics, estes coses els afectava molt.

Generalment, la xica, encara qu' el pretendent l' agradara i estiguera disposta a aceptarlo, disimulava el seu goig i tratava de donarli llargues al asunt. Considerava mes correcte amb estos casos manifestarle al xic qu' eu pensaria detengudament i que per lo tant, al cap d' unes dies podia tornar a visitarla i aleshores li contestaria amb un u altre sentit. Això, tácitament, significava una aceptació encoberta, per que si n' el volia, s' eu dia de bones a primeres, i tot quedava clar des de un principi. També era una manera de guanyar temps i aixina poder recaptar informació sobre el xic i la seua familia, si n' el coneixien lo suficient.

Quant per fí li donava la seu conformitat i acptava les relacións, l' autorització per a entrar el xic a festejar a la casa de la xica, tenia que donarla el cap de la familia, qu' al otorgar el seu beneplácit, recomenava al fadrí molta formalitat i serietat amb el seu comportament respecte a la xica. Sense este requisito, n' havia mai començament formal del prometatge. D' esta forma, el xic ja sabia a qu' aténdrese i la conducta que tenia qu' observar a partir d' eixos moments.

Con aleshores les costums eren molt honestes i púdiques, els novios festejaven sempre estánt present la mare de la xica, qu' estava vigilantlos permanentment, per a que no

Com festejaven els novios en el camp

s' extralimitaren lo mes mínim, ni pergueren el endreçament i la circunspecció obligats d' acord amb l' honestitat i les bones costums, qu'era la norma general a seguir per tots. Malgrat tantes precaucións, aleshores, igual qu' amb tot temps, els novios sempre trobaven moments propicis per a esquivar la vigilancia materna i fer totes eixes coses que solen fer quant están a soles i n' els veu nigú. Tant es aixina, qu'en el camp d' Elx, amb tot temps, s' han donat casos en qu' algunes xiques fadrines eixien amb lo que dien «pates de gall», i quant aixó ocurria, tenien que casarse de presa i corrent, ans que les coses pasaren a majors.

Durant els temps antics, se li donava mes importancia qu' hui al «que diran», i se fijaven mes amb els comportaments de la gent. Tant amb les costums, com amb la vestimenta, havien mes miraments i seguien els camíns traçats tradicionalment per els seus avantpasats. Per aixó, quan alguna persona s' en eixia de les normes establies, el senyalaven amb el dit i li sacaven la pell a tires, ja qu' a eixes coses se li donava mes importancia qu' actualment. Lo qu' está clar es qu' havia mes hipocresia i falta de sinceritat, i se li donava mes importancia a les apariencies qu' ala esencia de les coses, tot lo contrari de lo qu' hui ocurrix. Pero aixó no deu de ser motiu de censura, ja que cada época te les seues circunstancies i la seu cultura, circunstancies i cultura qu' evoluciona i canvia amb el transcurs dels anys.

Per aquells temps antics, les xiques fadrines del cam d' Elx, no tenien altra alternativa de futur al marge del casament. El casarse era l' única eixida aceptable decara a orientar la seua vida venidera, a partir de la seua edat jovenil. La posible alternativa, era quedarse fadrines per a tota la vida, circunstancia que molt poques xiques aceptaven de bon grau. Generalment, si aixó ocurria, era contra la seua voluntat. Casarse i formar una familia, era l' única meta que perseguien alcançar totes les xiques fadrines. Per aixó, des de molt jóvens, començaven a fer replega de llançols, tovalles i

altres vestimentes que composaven un aixovar normal i apropiat.

Lo mes important per a les xiques fadrines, era tindre el niu fet per a quan se presentara el hora, sempre desitjá, del casament. Lo que vol dir qu' amb molts casos, se fen el aixovar ans qu' el novio, i a vegades, les xiques se fen velles fadrines, s'els quedava el aixovar fet i no se casaven mai, lo que constituia una gran frustració per a elles.

Quant els pares dels novios tenien posibilitats económiques, un u el altre els fen una casa per a viure la parella de novençans, a ser posible, prop de la casa paterna, inclús, adosá a la casa familiar, lo que dien cases juntes. Era una costum molt arrelá el mantindre el major agrupament familiar posible, i per lo tant, procuraven que tots el menbres de la familia vixqueren lo mes prop posible uns dels altres. Eixos comportaments, eren, majorment, frut d' un paternalisme molt acentuat qu'actualmente ha perdut vigencia per els canvits experimentats amb les circunstancies i la mentalitat de la gent, les costums i la forma de viure.

Actualment, els membres de la familia tendixen mes a la dispersió i l' independencia qu' al agrupament. Son estos altres temps i altra forma d' entendre la vida.

EL DIA DE MERCAT

Fins les primeres décades del segle actual, en el camp d' Elx n' havien tendes de comestibles ni comerços de ninguna clase. Per tal motiu, quan els llauraors il.licitans tenien necesitat de comprar provisións de boca o d' altra clase, forçosament tenien que desplaçarse a la població per a poder fer les compres necesaries. Totes estes compres, generalment, les fen el dia de mercat, qu' era, precisament, el dia qu' anaven gran cantitat de families campesines a la població, amb eixa finalitat.

Des de que sé va establir el mercat en Elx allá per el any de 1767, era el dissapte de cada semana el dia designat per a tal fí. Durante moltes generacións, era costum el qu' eixe dia, el pare i la mare de cada familia de llauraors anaren al poble per a poder adquerir tot alló que fera falta per a pasar la semana: comestibles, calçat, vestimenta i tot lo demés que pugueren necesitar. Tan era aixina, qu' era molt raro qu' anaren altre dia que no fora el de mercat, excepte quan el

home tenia necesitat de regar les terres i anava ell a soles, de bon matí, a la subhasta de les aigües de la Marxena o de la Sequia Major, segóns on regara.

Els desplaçaments al mercat, generalmente, els fea el matrimoni a cavall amb un carretet entoldat del que tirava una somereta o un cavallet, que solien tindre la major part de les families campesines.

Els llauraors mes acomodats tenien una tartaneta i un cavall de bon vore ben aparellat, que solaments gastaven per a anar al poble els dies de mercat, o per a desplaçarse a les festes i romeries. Encara que mínimament, aleshores també havien certes diferencies socials, mes aparents que reals, entre els llauraors. Els comportaments d' uns eren mes ostensius qu'els d' altres, quan el patrimoni particular era major. Ara bé, en quan al treball i sacrifici diari, n' han agut mai distincións entre els mes pobres i els mes rics. Lo corrent i normal era que tots treballaren moltes hores al dia i vixqueren d' una manera sencilla i abnegá, tenint una plena dedicació a la seua profesió i un gran amor a la terra.

El dia de mercat, anaven al poble de bon matí. Aleshores, tenien costum de madrugar mes qu'actualment, i tots el comerços obrien les portes a les primeres hores del dia. Per altra part, com els transports eren mes lentos, per a recorer pocs kilómetros, empleaven molt de temps, i per lo tant, havia qu' eixir de casa mes pronte.

Quan aplegaven al poble, el carretet s' el deixaven dins la casa que la major part del llauraors tenien en el barris periférics de la població. Estes cases, eren d' una sola planta i tenien un porxe ample, per a poder entrar el carro. Tenien també una quadra en la part de darrere, on podien posar la somereta, fins que regresaren al camp. Generalment, els amos d' estes cases, no disposaven mes que d' una habitació per a estos casos, i el resto de la vivenda la tenien alquilá a altres persones. D' esta forma, tenien cubertas les necesitats de la familia i li sacaven un rendiment a la propietat.

Desplaçament al mercat

Una vegada aplegaven al poble, mentres la dona se dedicava a comprar el recapte, el home anava a la barneria, on s' afeitava i se xollava. Tot seguit, gestionava en el Ayuntament si tenia algún asunt pendent, pagava els impostos, si era época de cobrança i reaudació, comprava els aparells i ferraments que li feren falta per a el seu trball diari, etc. Si després de fer totes este coses, encara li sobrava temps, s' ajuntava amb altres homens coneguts en les Quatre Esquines o en la Plaça Major, i fen la xarradeta. Normalment, durant estes conversacións, parlaven solament de coses relacionaes amb la segua profesió, ja que degut al baix nivell cultural de la gent del camp, ells llauraors n' han sabut parlar mai d' altres coses que no foren el camp, la agricultura i totes les segües pecualiaritats, encara qu' amb eixa asignatura, han segut sempre consumats catedrátics.

Fetes les compres i gestións necesaries, el matrimoni tornava a casa a mig dia, per a poder dinar junts tota la familia i fins el disapte próxim, ja que si no surgia alguna urgencia imprevista, no tornaven al poble fins set dies després.

Lo qu' ocurria en Elx el dia de mercat, era idéntic a lo que pasava als altres pobles de les mateixes característiques. Eixe dia, se podia considerar semifestiu, ja qu' era una bona oportunitat per a qu' els llauraors feren un breu paréntesis amb el seu treball diaria i pugueren reunirse. Lo del mercat, moltes vegades, era sols un pretexte que se buscava per a poder conversar i reunirse. Esta costum, tenia certes connotacións socials, si partim de la base de qu' aleshores, els llauraors vivien molt dispersos per el camp i tenien poques oportunitats de reunirse i parlar de totes eixes coses que per a ells, tenien molta importancia. Per lo tant, el dia de mercat, els llauraors tenien una cita en el poble que molts d' ells, no se perdien per res del non.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

LES CASES DE CAMP

Els llauraors il.licitans, sempre han vixcut amb cases de camp, al peu del treball. Ha segut esta una costum que s' ha seguit des de temps molt antics, ja qu' els romans construiren les primeres vil.les quan feren les centuriacións, per a que vixqueren les families que cultivaven la terra. Després, els árabs continuaren fent lo mateix i van construir rahals i alqueries per tot el camp, on vivien les persones que se dedicaven a l' agricultura i la ramaderia.

El viure els llauraors amb cases ubicaes dins de les mateixes explotacións agrícoles que cultivaven, ha segut, mes que res, una necesitat, si tenim present la gran extensió territorial del camp d' Elx, i per lo tant, les llargues distancia qu'hia des de les zones perifériques a la població. D' haver vixcut tots dins del poble, havera segut molt dificultós i haveren perdut molt de temps trasladanse des de el domicili als punst de treball. Per altra part, precisaven dispondre d' espais amplis al aire lliure per a poder batre i conservar la

collita de cereals, qu' ha segut sempre el cultiu majoritari, i això n' era posible vivint al poble.

Amb eixe sentit, aqui se fea tot lo contrari de lo qu' ocurria en els pobles veins, com per eixemple, Crevillent i Asp, on els llauraors han vixcut sempre dins de la població respectiva, costum qu' encara seguix.

Fa solament un segle, en el camp d' Elx havien tantes cases com a la població, i la mitat de la població estava dedicá a l' agricultura.

La major part d' estes cases de camp, han estat sempre mirant cap al sud i eren d una sola planta. El terrat era de teula, ans de canal, després, plana, i li fen un llom al centro per a que les aigües caigueren amb dos direcións opostes una al altra. Li donaven a les cases eixa orientació per a que durant els mesos del ivern estigueren mes protegies dels vents gelats de ponent i del nord.

A la part de davant de la casa le fen la porxá. Estes porxaes tenien un racó mes cubert a la part de ponent, on posaven el carro i altres ferramentes de llaurança, quan no disposaven de magatzem. En la part de darrere, estava el corral, on tenien les gallines i els animals de treball. Al corral entraven per una porta qu' estava a la part de llevant, i adosá a la paret estava el pou qu' omplien d'aigua de la era, quan plovia, o de aigua de regat, que gastaven per a beure els animals.

Totes estes cases, tenien un porxe ample, qu' era el centro del edifici, i habitacións als dos costats. En la segon navá, entrant a la esquerra, estava la cuina que tenia al fons una visera que li dien campana, per a que el fum no s' escampara per tota la casa i puguera eixir per la ximenera. Adosat a la paret de ponent, estava el fogaril per a guisar la menjá, la llosa per a fec foc en terra i poder calfarse quan fera fret i la boca del forn que gastaven per a coure el pá que consumia la familia. La bola del forn, estava fora de la casa, adosá a la paret de ponent.

Una casa tipica del camp d' Elx

Una casa tipica del camp d' Elx

En la tercera navá estava la queadra, on posaven els animals de treball, qu' entraven i eixien per la porta del corral, per la mateixa porta que sacaven el fem que fen els animals.

En totes les cases de camp havien dos pous, uno dins de la casa i el altre fora. El de dins el omplien de les aigües de la teulada, quan plovia. Estes aigües dolçes i llimplis eren per a beure les persones i per a el gasto doméstic. El de fora, com ham dit mes amunt, per a beure els animals, per a regar las macetes on les dones cultivaven plantes ornamentals, per a ruixar el sol de terra, etc.

Quan precisaven mes espai, solien fer una cambra que sevia de trastero i de magatzem per a posar els fruits secs de la propia collita. A estes cambres se putjava per una escala exterior, o per dins de la casa.

En les finques grans qu'eren propietat de gent acomodá del poble que n' eren llauraors, havien cases mes espacioses, de dos plantes. La planta baixa, l' ocupaven els arrendaors o parcers que treballaven la terra, i la planta alta, estava a disposició dels «senyorets», per a quan vullgueren anar a pasar algun temps a la casa de camp, particuarment, durant els mesos de Primavera i Estiu, quan fera bon oratge.

Eixe estil arquitectónic antic, tan característic del camp d' Elx, practicament, ha desaparegut per complet. Les construcción que se fan actualmente, son molt diferents de les antigües. Lo qu' hui se construix, mes que cases de camp, d' estil tradicional, son lo que diuen «xalets». Inclus, els propis llauraors, han copiat la nova modalitat de construcció que posaren de moda la gent del poble, quan a partir de la década dels anys xeixanta, començaren a comprar parceles de terra de dos mil metros i a construirse cases de recreo, per a pasar els fins de semana i les vacacións d' Estiu. Aleshores, comença a camviar la fisonomia urbanística del camp d' Elx, que ja n' es ni la sombra de lo que fon ans.

La cultura urbanística del Camp d' Elx, tan tradicional i ben definida, lo matix qu' ha ocurrit amb altres moltes coses, de moment, s' ha perdut i ha pasat a l' historia.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

LA VESTIMENTA

Actualment, els llauraors i la gent del poble, no se diferencien, ni poc ni molt, respecte a la forma de vestir. Tots visten igual i gasten la mateixa roba. Tant es aixina, que quan uns i altres están junts, en una reunió, tots mostren el mateix aspecte extern, referit al calçat i la vestimenta. Les antigües diferencies, s' han borrat per complet.

Pero antiguament, era molt distint, ja que les persones del camp vestien d' una forma molt diferent a com vestia la gent del poble, sobre tot, els homens. Quan estaven junts, des de llunt se diferenciaven uns d' altres, solament per la vestimeta que llevaven.

Els homens del poble, de la clase baixa i mitjana, llevaven gorra i els llauraors, sombrero, lo mateix els dies de treball qu' els dies festius. Tant uns com altres, llevaven brusa, pero la brusa que llevaven els homens del poble era, generalment, de color gris i llarga, i la que llevaven els llauraors, era de color negre i molt mes curta. Per aixó li dien bruseta.

Durant els dies de treball, els llauraors se posaven espardenyes d' espart, per ser mes resistents al contacte de la terra, i per lo tant, duraven mes temps en us. Estes espardenyes, s' els fen ells mateixos, dutant les llargues velaes del ivern. Després, amb la primera época del automóvil, se posaren de moda les espardenyes fetes de goma de les cubertes dels cotxes, quan les retiraven d' us. A estes espardenyes de goma, els dien «albarques».

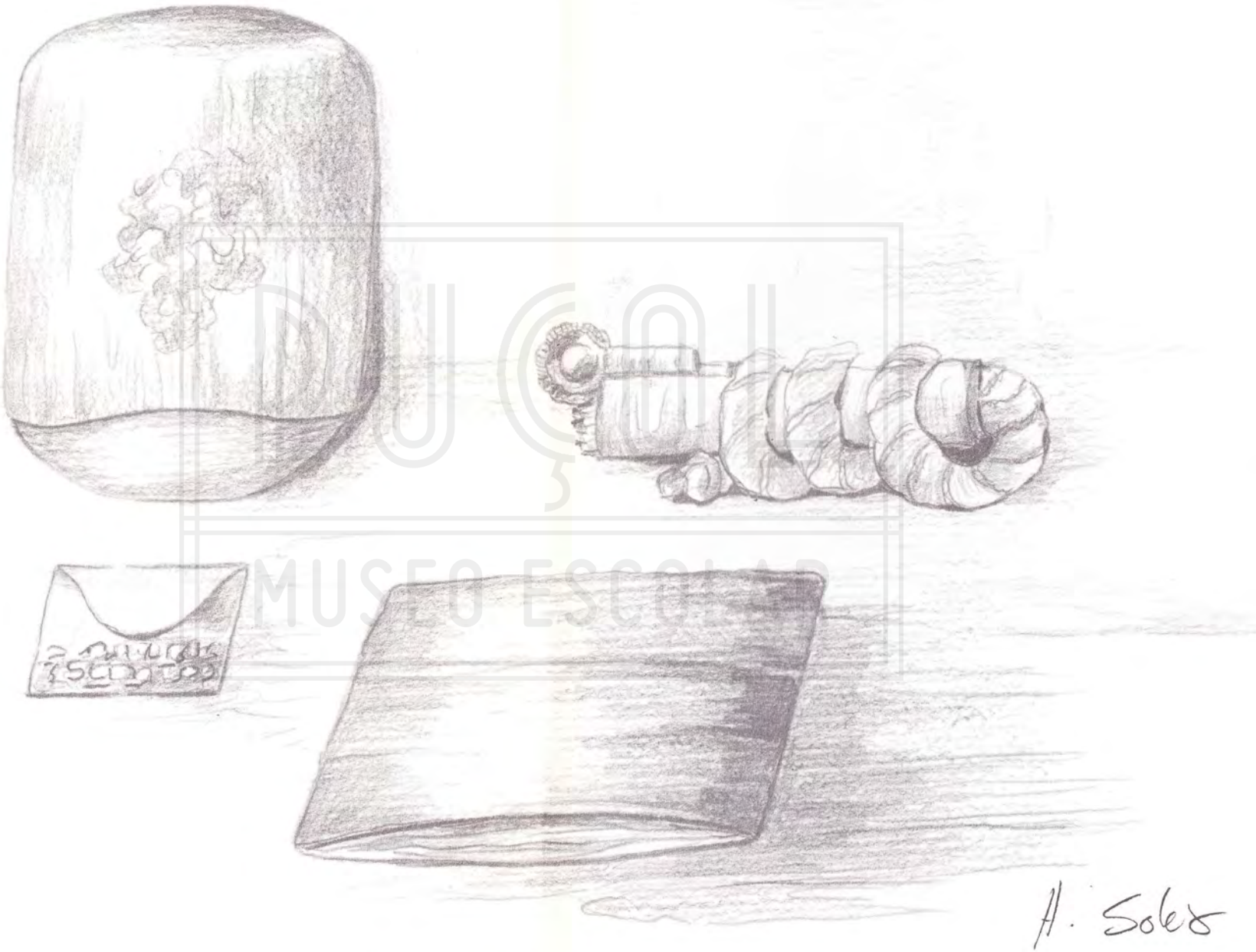
Per a calçarse els diumentges i dies festius, se posaven espardenyes de sola de cáñem o de jute i cara de lona blanca, qu' eren les mateixes que llevaen els homen del poble tots els dies seguits.

Sabates, els llauraors, n' en llevaven quasi mai. Si se les posaven circunstancialment, durant alguna solemnitat o dia festiu, s' els notava que caminaven incómodos, per falta de costum. Quan se veien obligats a posárseles, estaven desitjant de sacárseles, quan ans millor, per a descansar, al poder llevar els peus mes solts, qu' era, precisament, quan se sentien mes cómodos i a gust.

Fent determinats treballs, anaven descalços, sobre tot, quan estaven en la era, fent les faenes de la batúa, o regant, ja qu' aleshores n' havien botes de goma com les que gasten actualmente per a regar, ni les sequies estaven tampoc entubaes, i havia qu' entrar al agua, forçosament.

Quan els llauraors se casaven, se fen un tratje negre. Este tratje, després del dia del casament, s' el posaven molt poques vegades mes, i per lo tant com n' el gastaven quasi mai, sempre el conservaven nou. Generalment, no s' en fen altre amb tota la vida, i quan se morien, el amortallaven amb ell, encara qu' estiguera algo descolorit per el temps.

La vestimenta de les llauraores, no se diferenciava tant, respecte a la que llevaven les dones del poble, encara que tinguera també alguns detalles característics, qu' els distinguira, a simple vista.

Petaca, encenedor, paper de fumar i cartera

Com les brusetes que gastaven els llauraors, no mes llevaen un bolsillo interior, per a posar el mocador, era costum llevar xaleco, que llevava varios bolsillos, dis i fora, a uno i altre costat. Estos bolsillos esl gastaven per a llevar la petaca on posaven el tabaco picat, el llibret del paper de fumar, el encenedor de cordó per a encendre els cigarros i la cartera, entre altres coses, d' us diari.

Els homens llevaven casi tots faixa de color blau o negre. Estes faixes tenien a un extrem un bolsillo, fet de la mateixa tela, que servia de monedero, ja qu' aleshores, les monedes eren quasi totes metáliques. Este bolsillo se tancava per mig d' una anella metálica, qu' al apretar, obstria l' eixida. Per aixó, quan un home era molt agarrat i no li pagava a ningú, dien d' ell que li costava molt afluixar l' anella.

Durant els mesos d' Ivern, quan fea fret, els homens llevaven com a única prenda d' abrigo, una bufanda d' astracán, i les dones un mantó negre de llana o una toqueta del mateix color. Les bufandes que llevaven els homens, eren de diferents colors.

Els homens, se xollaven tot el monyo, i com a únic adorno capilar, se deixaven una metxeta sobre el front. No mes s' afeitaven una vegada a la semana, i n' havia costum de llevar barba ni bigote, com ocurrix actualment, amb molta frecuencia.

Respecte a les dones, llevaven el monyo llare i s' el trençaven amb la forma de corda de tres malles, corda que s' enrollaven sobre la nuca, formant un casquet abultat, que li dien «pirri».

No cal dir qu' antiguament, els llauraors del camp d' Elx, vestien pobra i sencillament, lo mateix que vivien. Les circunstancies i l' escasetat de recurso económics, no propiciaven el gastar mes que l' estrictament necesari, lo mateix per a menjar que per a vestir.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

LO QUE MENTJAVEN ABANS ELS LLAURAORS

Antiguament, els llauraors mentjaven d' una manera molt distinta a com mentjen hui. Ocurrix exactament igual que pasa amb la vestimenta. Les coses han millorat molt amb els dos sentits.

Actualmente, n'existixen grans diferencies entre lo que mentja la gent del camp i la gent del poble. Se pot dir molt bé que mentjen tots igual, i lo mateix que ocurrir amb altres coses, s' han difuminat per complet els rasgos qu' els distinguia i que conformaven una cultura propia molt ben difinia, al marge de la cultura ciudadana.

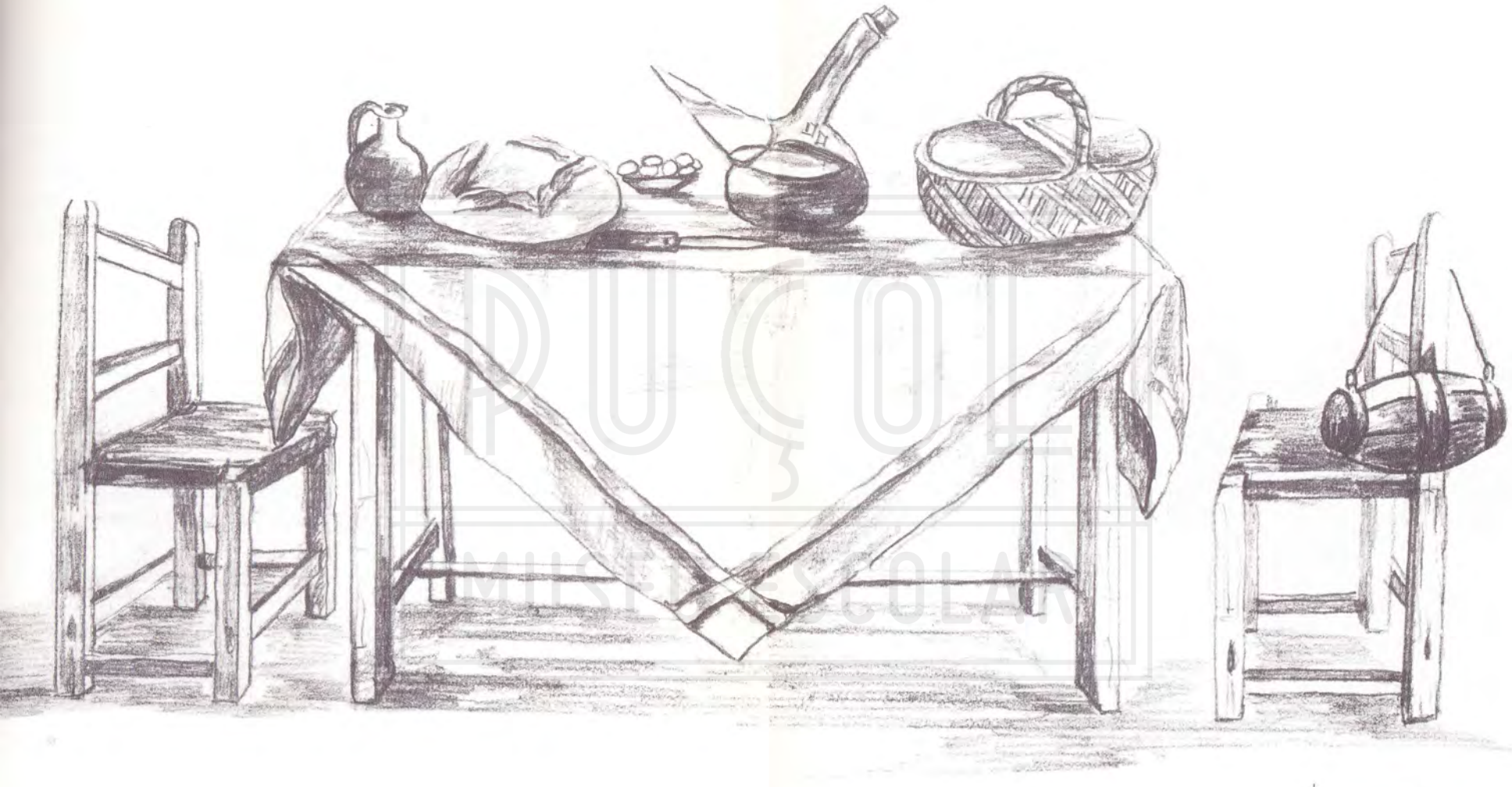
Abans, els llauraors del camp d' Elx, tenien la seua gastronomia propia, ja que moltes mentjaes qu' ells fen amb molta frecuencia, rarament les fen les dones del poble. I això ocurria aixina per varies raóns, sobre tot per que les persones que treballaven la terra, al ser les faenes mes pesaes i fatigoses i precisar major esfoç físic, precisaven una ali-

mentació distinta i mes copiosa. Tant es aixina, qu' amb totes les zones, tan turals com urbanes, tenen una cultura gastronómica proia i difrent, segóns les seues caracteristiques climátiques i les acivitats laborals que realitçen les persones que les habiten.

Com els llauraors il.licitans, fins épóques recents, han vixcut molt aillats i amb els seus entorns n' havien tendes de comestibles, quasi tot lo que mentjaven, eren products de les collites propies que replegaven de les seues terres, des de el pá, que sempre ha segut el aliment fundamental, fins el vi negre que bevien per a complementar les mentjaes. Lo mateix ocurria amb el oli que gastaven per a guisar, els llegums i la fruta per a postres. Prácticament, tot lo que consumien. Per tal motiu, per a mentjar compraven molt poques coses, l' estrictament imprescindible.

Esta menera de comportarse, obeia també a motius económics, ja qu' els pocs ingresos que tenien, produc del seu treball de cada dia, els obligava a ser molt alforratius, gastan lo menos posible, amb tots els aspectes del manteniment de la familia.

Al poble, per a fer compres, no solament de comestibles, sino també de vestimenta no d' altres coses que necesitaren adquerir, com es diu amb altre capítul, no més anaven una vegada a la semana, que quasi sempre era el dia de mercat. Eixe dia, la dona cap de familia, comprava tot alló que li fera falta, per a el manteniment de la familia durant la semana, particularment, companatges. Estos companatges que comprava, generalment, eren sempre els mes barats qu' haveren al mercat, quasi tots a base de producs salats, qu' eren els que tenien els preus mes baixos. La costum era comprar dos dotzenes de sardines de bota, una cavalla, un bonítol, un bacallar blanc i poques coses mas. Aixó era suficient per a el consum familiar semanal, referit a companatges. Compraven també arros, creilles i algunes altres coses complementaries. I tot aixó que constituia el recapte sema-

Mobles de cuina

nal, la dona anava posanto dis de la cistella de mimbre que solia llevar penjant del bras de la dreta, per a estos menesters.

Amb moltes ocasións, algunes dones, el dia de mercat, llevaven al poble, per a véndrelos, directament als consumiors, algunes dotzenes d' ous, algun conill o pollastre, criat en casa. D' esta manera, conseguien millors preus dels que pagaven els recovers qu' anaven per les cases de camp comprant estos animals a domicili. Y del product d' estes ventes, les llauraores compraven tot o part del recapte que necesitaven per a pasar la semana.

Antiguament, els llauraors, carn i peix en mentjaven molt poques vegaes. Eixa clase d' aliments eren un luxe que no se podien permitir quasi mai, degut a qu' escatimaven el gasto tot lo posible, per qu' els recursos económics estaven sempre escasos.

Entre els llauraors, era una costum molt generalitzá el fer per esmorçar migues o gaxamiga de farina de forment. Esta mentjá es fea de bon matí, a primeres hores del dia, ans de començar el treball diari.

Per a dinar, a mig dia, frecuentment, fen arrós i ceba i ganyes de bacallar o guisao de creïlles i ceba, i per a sopar, creïles fregies amb alls, o nyores i tomates seques fregies, acompanyaes de ous estrellats i sardines de bota. Algunes vegaes fen també per a dinar granyons de forment i quan plovia, per els mesos d' ivern, tenien costum defer all- i - oli. Per a postres, mentajaven la fruta que donara el temps i se collia en el jardí de la casa. Quan n' havia fruta fresca propia, mentjaven figues seques i ametles torraes al forn, o panet de figa que fen frecuentment durant els mesos de la tardor, quan replegaven esta collita tan característica del campd' Elx.

I totes estes mentjaes que tenien moltes calories, les remullaven bé amb ví negre de la collita propia, ví que bevien amb la «catalana», (porró) o amb el barrilet de maera de

dos litros, qu' anava pasant alrededor de la taula, d' un al altre comesal. Este barrilet, lleva una corretja subjecta per els dos extrems, i quan n' estava amb moviment, el penjaven de la barreta de les cadires on estaven assentats els comensals.

Els diumenges i dies festius, per a dinar fen arros i conill amb caragols que replegaven dels bancals, i excepcionalment, arrós i pollastre, animals estos que criaven i alimentaven de les males herbes dels bancals i dels despedicios dels cereals.

La carn d' estos animals criats en casa, era molt mes sabrosa, per que la criança era lenta i reposada, a base d' aliments simples i naturals i criats al aire lliure.

Per les vespraes, per a brenar els xiquets, la mare els donava una tallada de pá amb oli, un troset de bacallar i una tomata. A vegaes, com una cosa excepcional, els donava una tallada de pá i una unça de xocolate. Amb estos casos, la mare li dia al xiquet que fera els mosos de pá ben grants i els de xocolate menudets, per qu' el xocolate, al mentjarne molt, fea cucs, i aixó n' era bo per a la salut i el creiximent. Pero realment, lo que la mare estava pensant amb eixos moments, era qu' una pastilla de xocolate valia sis «monetes» i lo que volia era que li durara tota la semana, ja qu' els dinés estaven molt escasos per a comprar coses, i per lo tant, havia que gastarne pocs.

Quasi totes les families del camp tenien la costum de criar un pavo per a menjárselo durant les Festes de Nadal. La criança d' este pavo, durava tot un any, tenint un creiximent lento i costós, alimentanlo a base de segó de forment i de sivá rremullá.

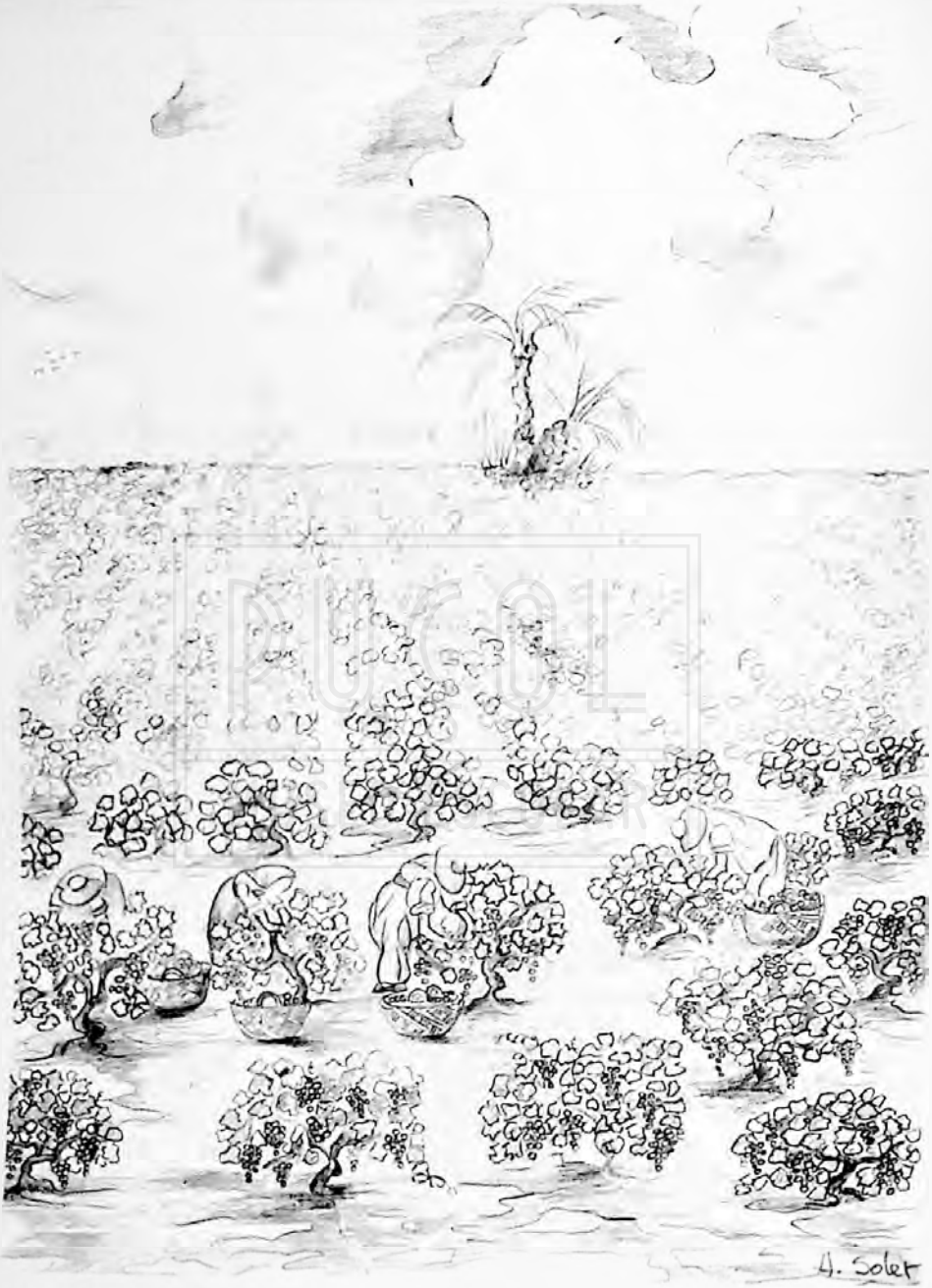
Durant les festes de Nadal, excepcionalment, tota la familia mentjava carn de pavo, lo matix rostia, fregia, amb arrós o puxero. A estos puxeros s' els posava el complement de les taronjetes, costum qu' encara seguir actualment. Quan no criaven pavo, el substituien per una gallina graçosa o un pollastre de gran tamany, i encara que tinguera menos carn qu' el pavo, cumplia el mateix objeteiu.

LA VELEMA I LA PISA

El cultiu de vinyes de monastrell per a produir ví negre, en el camp d' Elx, se coneix des de temps inmemorials. Amb totes les referencies que se fan a l' agricultura ilicitana, les vinyes ocupen un lloc destacat. Tant es aixina, qu'amb molt padróns de cultius agrícoles, les vinyes figuren ocupant el segón puesto, després dels cereals i les oliveres. Això se posá de manifest quan la colonització dels Carrisals, a mitat del segle XVIII, ja que la vinya figuraba com un dels cultius recomanats i preferents, segón les cláusules de la Real Cédula que regulava dita colonització, autoritçant al Duque d' Arcos a llevarla a cap.

Fins fa poques décades, la pedania de Maotola, joijava de renom per el vi negre que produia amb molta abundancia. Ví que sempre ha segut de molt boná calitat i d' alta graduació.

Actualment, continua venense per els comerços, molt vi que lleva el nom de Matola, com s' estiguera produit alli,

La velema

per ser una referencia de molt prestigi. Pero lo cert es qu' en Matola, hui les vinyes d' eixa varietat, han desaparegut casi per complet, encara que seguixquen usant i abusant d' eixa marca tan famosa per tota esta zona.

Fins principis del segle actual, quan portaren les aigües dolçes dels sobrants de la Vega Baixa del Segura, per a regar el camp d' Elx, quasi tots els llauraors il.licitans tenien els seus bancals de vinya per a fer ví, al menos el suficient per a beure tota la familia durant el any. De la mateixa manera, havien en quasi totes les cases de camp un departament dedicat a bodega. També tenien la seua premsa i els altres ferramentes i aparells necesaris per a velemar, pisar el raim i elaborar i conservar el vi de la collita propia, per a consumirlo poc a poc.

Aleshores, tots els anys, a partir del quintze de Setembre se començava a fer la velema i durant dos semanes se completava la recolecció del raim i l' elaboració del ví de la collita propia, elaboració que se fa artesanalment, amb les xequiques prenses que tenien cada u per a estos menesters.

Durant eixos dies, sacaven de la bodega un tonell gran qu' estiguera descubert per un front i el colocaven a la vora de la prensa, qu' estava fixa a terra. Sobre el front descubert d' este tonell, se colocva el afollaor, on els pisaors pisaven el raim repetidament, amb els peus. Per a fer este treball, se posaven unes espardenyes d' espart picat que no relliscaven els peus, patejant repetidament, fins qu' estiguera tot el raim ben xafat. Aleshores, tota eixa pasta polposa, se tirava dins del tonell, juntament amb el most, dejantlo aixina cert de temps, fins que fermentara. Una vegada fermentat se posava el most amb un altre tonell, dins de la badega i la pasta se posaba als cofins que se colocaven a la prensa, on s' exprimien fins que soltara tot el ví que tenia. Una vegeda ben exprimia la pasta polposa, la brisa seca que quedava, se gastava per a pienso dels animals domèstics, encara qu' el seu valor era escas.

Amb el folklore autóctona del camp d' Elx, havien moltes referencies sobre la velema i la pisa, lo que demostra qu' estes faenes formaven part de la cultura dels llauradors, des de temps molt antics. Inclús, havien uns cabaços d' espart sense picar, que se nomenaven «cabaços de velemar», encara que se gastaren també per a altres moltes coses mes.

Prácticament, les vinyes de monastrel per a fer ví, han desaparegut per complet de tot el camp d' Elx. Solament a Matola i altres zones altas del terme municipal, queden alguns bancals de vinya d' esta varietat.

La decadencia de la vinya de vinificació, ha coincidit amb el auge i la preponderancia qu' ha experimentat el cultiu de la vinya de reim de taula, d' uns anys aesta part. Als ceps espesos i xicotets qu' havien ans per a produir ví, els han sustituit els bancals de vinya, formant parral o espaldera, ben cuidats i d' altes produccións de raim de taula de bona calitat. Estos parrals son molt numerosos i hui es veuen per tot el camp d' Elx.

Estes vinyes modernes, produixen actualment mils de tonellaes de raim de diverses varietats, qu s' exporta als mercats extranjers la major part d' ell, produint bons ingresos per a els colliters. Es este un cultiu qu' está incrementanse mes cada dia que pasa, inclús en zones que no son les mes propicies per a esta clase de plantacións.

La pisa

LA CULTURA DE LA SET

L' escasetat de plujes durant totes les épòques del any, ha segut sempre la característica climatológica mes destacá de tota esta zona, des de temps inmemorials. Tant es aixina, qu' es pot dir molt bé que la sequia ha segut un mal endémic qu' ha condicionat l' agricultura il.licitana de tots els temps, sequia a la qu' els llauraors han fet front amb molt sacrifici i abnegació, adaptanse a ella, malgrat la cárrega de negatives conseqüencies que comportava per a el seu treball i el seu viure de cada dia.

Eixes circunstancies tan negatives i frustrans que suposava la sequia per a l' agricultura, unida a la falta d' agua de rec que s' ha patit sempre al camp d' Elx, fins fa poques décades, ha segut amb tot temps, la gran preocupació dels llauraors il.licitans, que se veien obligats a sufrir moltes dificultats i contratemps per a poder sacar avant les seues collites i cultius, per falta d' aigua, amb unes terres fértils, pero sempre sedejants.

Per tal motiu, els llauraors il.licitans, de generació amb generació, van anar creant una cultura propia alrededor de l' escasetat del aigua, entorn a eixa set mil.linaria que patiren sempre.

La cultura de la set, tan arrelá, ja se manifestava durant la dominació musulmana d' estes terres, a partir del segle VIII, i de la qual deixaren molts testimonis. Tant es aixina, qu' entre altres moltes coses demostrativen de la escasetat d' aigua, quan els cristians reconquistaren Elx al any 1265, havien per tot el camp d' Elx alrededor de trescents aljups, a la vora dels camins, per a poder replegar les aigües d' aluvió quan plovia. Estes aigües tan necesaries, s' aprofitaven per a beure els animals domèstics i de treball, lo mateix qu' els bestiars de cabres i d' ovelles, ja que les poques aigües de rec qu' havien aleshores, eren salobroses i de mala calitat.

Lo mateix ocurria amb les cases de camp, i per aixó fen al interior de totes elles un pou per a replegar el aigua de pluja del terrat de teula, aigua que se conservava fresca i llimpia i se gastava per a beure les persones i per a guisar.

El cultiu de la terra i dels arbres, ha estat amb tot temps, condicionat a l' escasetat de plujes i d' aigua de rec. Per aixó, quan treballaven les vinyes, fen entorn als ceps unes bassetes per a que quan ploguera, se concentrara el aigua sobre el tronc, i d' esta forma, la humitat tin guerra major aprofitament. Lo mateix fen amb els altres arbres, sobre tot, durant els primers anys del seu creiximent vegetatiu.

Els llauraors il.licitans, per necesitat, han estat sempre mirant al cel i als núvols, per qu' els núvols eren els que tenien que portar la salvació dels cultius i les collites; núvols que la majoria de les vegades pasaven de llarc i no polvia res. Per que de la pluja dependia la seua supervivencia i el seu benestar. Si plovia prou i oportunament, el any era próspero i la collita bondadosa. Si per contra, no plovia lo

suficient, com ocurria la major part dels anys, la collita era escasa i les seqüeles ruinoses. La pluja era, sencillament, el ser o no ser. D' ella dependia el benestar o la miseria.

I de tant mirar als núvols i observar el temps cada moment, els llauraors anaven adquerint grans coneiximents meteorológics a curt plaç. Observaven també detengudament, les cabanyueles als primers dies del mes d'Agost i segons el comportament del temps per eixos dies, pronosticaven s' els mesos próxims, plouria mes o menos. També observaven atentaments el temps que fera als cuatre moviments de la lluna, de cara a recabar datos per a poder pronosticar amb el menor marge d' error posible, el temps meteorológic del futur inmediat. De la mateixa manera, observaven el comportament dels bestiars de cabres si s' aproximava un temps humit o un temps sec. Tot era válit per a compondre un pronóstic qu' amb molta frecuencia, era acertat, encara qu' els datos on se basara, eren tan rudimentaris.

El Calendari Capuruxo era com la Biblia per a els llauraors, i no odia faltar en ninguna casa de camp. Amb molts casos, era l' únic que se llegia a lo llarc de tot el any, i el consultaven a cada moviment de lluna, per a coneixtre els seus pronóstics.

Aqui ha segut sempre tan acuciant la falta d' aigua, qu' amb totes les conversacións entre llauraors, el temps i la pluja era materia obligá de coversa i de lo que mes se parlava totes les dies.

L' escasetat d' aigua ha segut amb tot temps, el gran problema i la máxima preocupació dels llauraors il.licitans, fins el extrem de qu' esta circunstancia negativa, formava una part important dels seus rasgos culturals.

Per a tindre una idea cabal de lo qu' ha significat esta escasetat d' aigua, basta dir qu'els llauraors il.licitans sempre han considerat que «bon dia es el que plou». Eixa sentecia mos donará idea de lo poc qu' ha plogut sempre, de lo qu' ha significat eixa cultura de la set, tan arrelá.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

LA CULTURA DEL REGADIU

La venguda de les aigües dolçes elevaes, procedens dels sobrants de la Vega Baixa del Segura, primer per el Progrés i després per la Real Companya de Riegos de Levante, va ser una conteiximent de primera magnitut que va tindre molta incidencia amb les costumbs i la forma de viure dels llauradors il.licitans. Va ser una auténtica revolució amb el bon sentit de la paraula. Tan fon aixina qu' es pot dir qu' eixe sucés marcá una data histórica amb el desenvolupament posterior de nostra agricultura. Després de pasar les terres tanta set, a partir d' eixos moments, ja se podia regar amb aigües dolçes quantes vegades se vullguera, al marge de que ploguera ono, i aixó tenia una importancia capital. Encara qu' estes aigües eren de sobrants i a vegades escasetjaven, i ademés, havia que pagarles cares, li van donar al camp d' Elx una gran prosperitat i una producció agrícola abundant, lo qual va ser molt beneficiós i positiu.

Al poderse regar quasi tot el camp regularment, amb aigües dolçes, s' incrementá molt la riquea potencial de totes les terres que fins aleshores havien segut de secá, i la seua producció havia estat sempre supeditá a que ploguera o no, oportunament. A partir d' eixos moments, el plantar una collita qualsevol ja n' era una aventura incerta i arriesgá, i tenien mes seguritat de qu els cultius aplegaren a bon fí, al poderse regar quan fera falta. Clar está qu' a vegades havia escasetat d' aigua i tropeçaven amb moltes dificultats per a poder regar, pero aixó era l' excepció; lo normal era que pugueren regar quan volien.

Per altra part, als cultius tradicionals i característics del camp d' Elx, que s' havien regat sempre amb les aigües salitroses del Pantano, (palmeres, oliveres, mangraners), s' afegieren altres varietats, aumentant molt les posibilitats de producció, i conseqüentment, d' ingresos per a els llauraors il.licitans. També s' incrementaren bastant les posibilitats de treball i d' ocupació. Per lo tant, l' agricultura il.licitana se va fer mes rica i mes diversa qu' havia segut fins aleshores. Proliferaren molt les hortalisses d' ivern i d' estiu, lo mateix qu' els arbres frutals de moltes varietats, i per lo tant, se replegaven collites tots els mesos del any.

La major part d' estos products, se llevaven amb carros al «Prao», (mercat majorista de frutes i verdures), per a la seua comecialització, i els llauraors tenien la posibilitat de recollir ingresos amb molta mes frecuencia que fins aleshores. Aixó alterá els hábits adquerits des de temps molt antics, quan havien menos collites i menors ingresos.

Els nous cultius que se van introduir al abric de les noven aigüs de rec, requerien unes faenes distintes a les que precisaven els cultius tradicionals, lo qu' originá noves formes de cultivar la terra, o lo qu' es igual, doná peu a una nova cultura.

Per altra part, tant el Progrés com la Companya de Recs de Llevant, precisaren fer molts canals per a poder

La cultura del regadiu

distrubuir les aigües qu' elevaven dels sobrants de l'Horta, com sempre se l' ha dit a la Vega Baixa del Segura. Per lo tant, tot el camp se va omplir de sequies i canals nous, per a poder regar les noves terres de regadiu.

I molts llauraors se van emplearen una u altra de les dos empreses distribuidores d' aigua, desempenyant cárrecs d' administratius, inspectors de serveis, fiels i repartidors d' aigua. I amb molts casos, alternaven les noves ocupacións amb els treballs del cultiu de les terres propies. I per a estes families, s incrementaren molt els ingresos, per els jornals complementaris, lo que fon molt beneficiós per a el conjunt de tot el camp d' Elx.

La venguda de les aigües dolçes doná peu al foment d' una cultura del regadiu, amb le nova modalitat, tant referit a la forma de cultivar la terra com al llenguatge habitual de cada dia, i a les costums de la gent. També va tindre gran incidencia amb la gastronomia, ja qu' al disposar d' altres products agrícoles, desconeguts fíns aleshores, les menjaes començaren a ferse mes diverses i variaes.

Per a poder comprar les noves aigües que regaven amb molta frecuencia, tenien necesitat de desplaçarse molts dies, a unes hores determinaes, als punts de venta d' estes igües, i d' esta forma, els homens se reunien i parlaven entre ells, amb mes frecuencia, i per consegüent, s' incrementaven les relacións personals entre uns i altres, lo que sempre resulta positiu. Aixina tenien mes oportunitat de parlar de tot alló qu' estiguera relacionat amb la seua profesió i el seu treball de cada dia, intercanviant impresións i comentaris.

Noves paraules que fíns aleshores havien segut desconegudes, entraren al vocabulari normal dels llauraors, formant part de la seua parla de cada moment, com per eixemple «elevacións,» «aforaments,» «fiels,» «repartidors,» etc.

Per a simplificar els noms propits, a la Sociedad Nuevos Riegos el Progreso, la nomenaven dient simple-

ment, el Progrés, i a la Real Companya de Riegos de Levante, la Companya. A les aigües que distribuia la Companya de Recs de Llevant,les nomenaven aigües del Canal i a les altres, «aigües del Progrés.»

L' inversió qu' es fea amb la compra de les noves aigües de rec, incrementá molt els costs de cultiu de la terra, pero al multiplicarse les collites, per el regadiu, aumentaren també molt els ingresos dels llauraors, compensant amb creixos, el aument dels gastos. Este aument de la producció, amb totes les collites, propiciá mes treball i ocupació, i per lo tant, havien mes jornals per a els llauraors que no tenien terra propia. Amb una paraula, originá mes riquea i prosperitat per a tots els que se dedicaven al cultiu de la terra, foren, o no, propietaris.

Les aigües dolçes, además de molta prosperitat, portaren al camp d' Elx una nova cultura del regadiu, (apenes iniciá als temps antics, a través de les aigües salaes del Pantano,) cultura que s' ha incrementat dia a dia, fins el moment actual, que conserva plena vigencia. Amb este cas, n' es una cultura que s' ha perdut, sino tot lo contrari.

MUSEO ESCOLAR

LA CULTURA DEL CANYEM

El cultiu del cányem, pasá per el camp d' Elx d' una manera fugaç i meteórica. A males penes va durar quinze anys, es a dir, des de 1950 fins 1965. Va ser tot molt rápit, i amb la meteixa promtitut que se va implantar, com un cultiu de gran pervindre, va desapareitre, sense deixar el mes mínim rastre, per falta de rentabilitat. Vingué i desaparegué de colp, com un rellamp.

N' obstant, durant eixa etapa tan curta de permanència amb el camp d' Elx, el seu cultiu va tindre una gran incidencia dins del conjunt de l' agricultura il.licitana, ja que durant els anys de mes abundancia, (1957-1959) aribaren a sembrarse 15.000 tafulles d' esta planta industrial, amb uns rendiments prou aceptables.

Lo mateix que va ocurrir tres décades ans, referent a les nyores de bola, per a fer pimentó, el cányem procedia del Horta de Murcia i de la Vega Baixa del Segura, particularment de Callosa, que va ser, durant molt de temps, un

centro molt important de producció i comercialització d' esta fibra, qu' actualment, ja no te cap d' aplicació. Les fibres modernes sintétiques han desplaçat al cányem per complet i hui ja no te mercat ni consum, i per lo tant, ha perdut tot el seu valor comecial, i lógicament, han deixat de plantarne.

Quan durant la década dels anys cinquanta, se va normalitzar per complet el abasteiximent de comestibles en Espanya, baixaren els preus dels cereals panificables, i per lo tant, pergueren rentabilitat estos cultius. Aleshores, els llauraors il.licitans, deixaren de sembrar forment i sivá, amb la cantitat qu'eu havien fet durant l' época de la posguerra, i per consigüent, moltes tafulles de terra blanca que s' havien dedicat eixos anys al cultiu dels cereals, començaren a sembrarlos de cányem, com una alternativa rentable. D' eixa manera, el cányem se posá de moda i se propagá rápidament el seu cultiu, alcançant una gran profusió, particularment en les zones baixes del camp d' Elx.

La profusió d' este cultiu durant eixos anys, va propiciar una cultura relacioná amb el cányem, una cultura qu' aqui n' havia tengut precedents histótics entre els llauraors del camp d' Elx; una cultura completament nova i desconeguda fins aleshores. Lo mes significatiu d' eixa cultura, era la sega i el secat posterior de la planta, per una part, i la remullá i esgramá per el altra.

El cányem es una planta molt dura i difícil de tallar, i per a segarlo se feren unes falçes de fil colzaes, de mes pes que les que gastaven per a segar el forment. La sega del cányem, per lo tant, era un treball molt pesat i fatigós, que requeria un gran esforç.

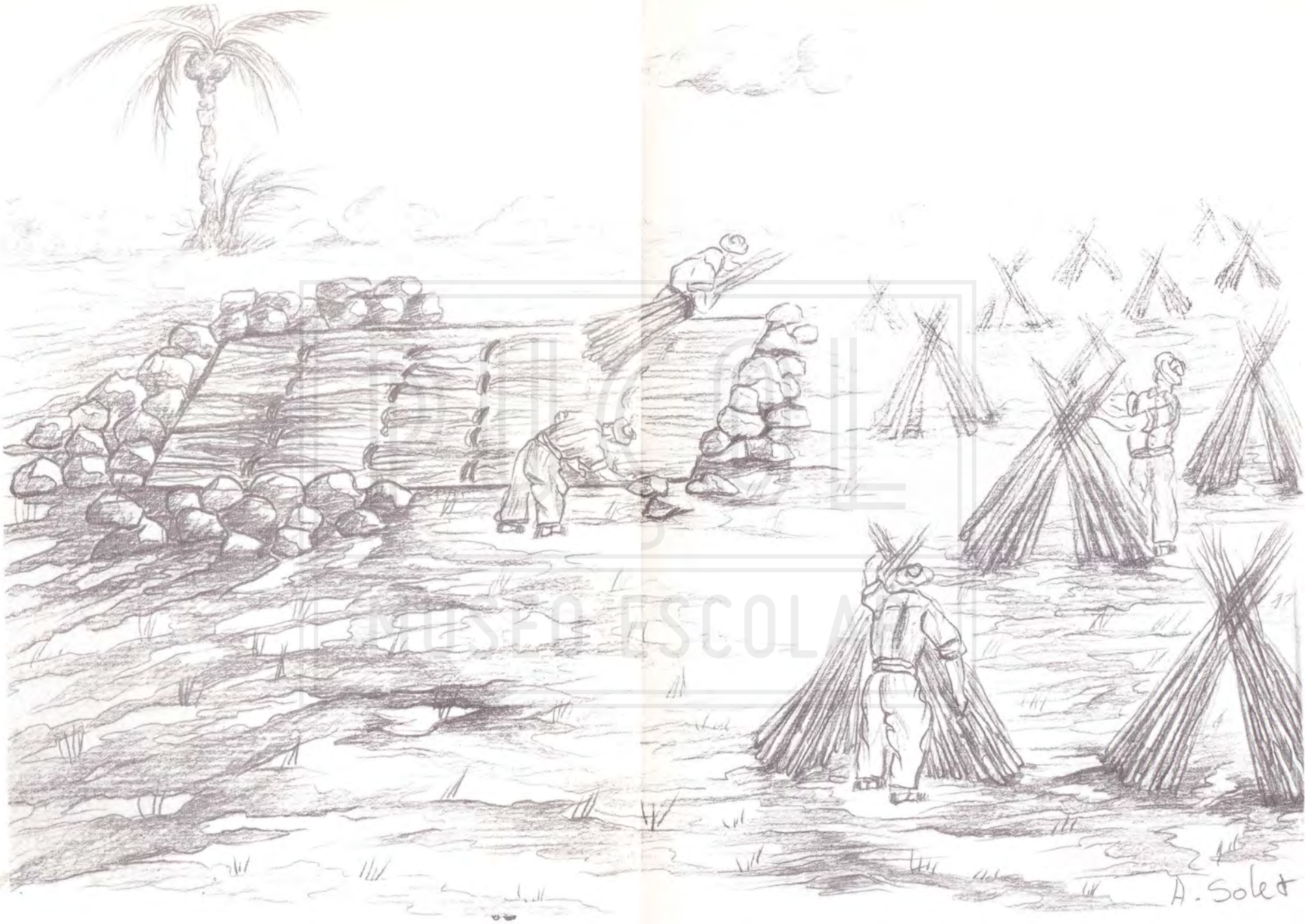
Per a poder separar la fibra de l' agramiça, el cányem tenia qu' estar una semana remullantse, dins de l'aigua. D' eixa forma, fermentava i la pell se soltava de l' agramiça qu' es la part dura de la planta. Per eixe motiu, la proliferació del cultiu del cányem, llevá aparellá la construcció de gran número de balçes fetes expresment per a remullar el cán-

La gramaora

A. Solís

PUCUL
MUSEO ESCOLAR

Sacant el cànyem de la balsa

yem, balças que se veien per la vora de tots els camins.

L' agramá i la netejá del cányem, eren uns treballs que n' els fen mai els llauraors del camp d' Elx, ni se feren ferramentes apropiaes per a poder realitzarles. Per a fer eixes faenes qu' eren també masa fatigoses, buscavan homens entesos que venien de la zona de la Vega Baixa i que portaven les seues agramaores i altres ferramentes apropiaes per a este cometut. Molts d' estos homens, no fen altra clase de treballs i estaven tot el any agramant, ja qu'esta faena es podie fer amb tot temps, sempre que fera una temperatura seca.

Els agramaors, cobraven este treball a tasca, a un tant convengut previament, per quintal de fibra neta. Guanyaven un bon jornal, pero era este un treball masa pesat i fatogós.

L' agramiça, apenes tenia utilitat práctica, encara qu' a vegades la gastaven els forns per a combustible.

La fibra del cányem, se podia conservar molt de temps sense deteriorarse, sempre que se posara amb un lloc que no tinguera humitat. Generalment, se guardava en les cambres, fet fardos uniformats d' un quintal de pes (alrededor de 45 kilos cada uno).

Els comerciants de cányem eren quasi tots de Callosa del Segura. Tota la fibra que se replegava a el Camp d' Elx, anava a parar a aquella població, i se comercialitzava a través dels intermediaris que venien de aquella zona, comprant a comisió.

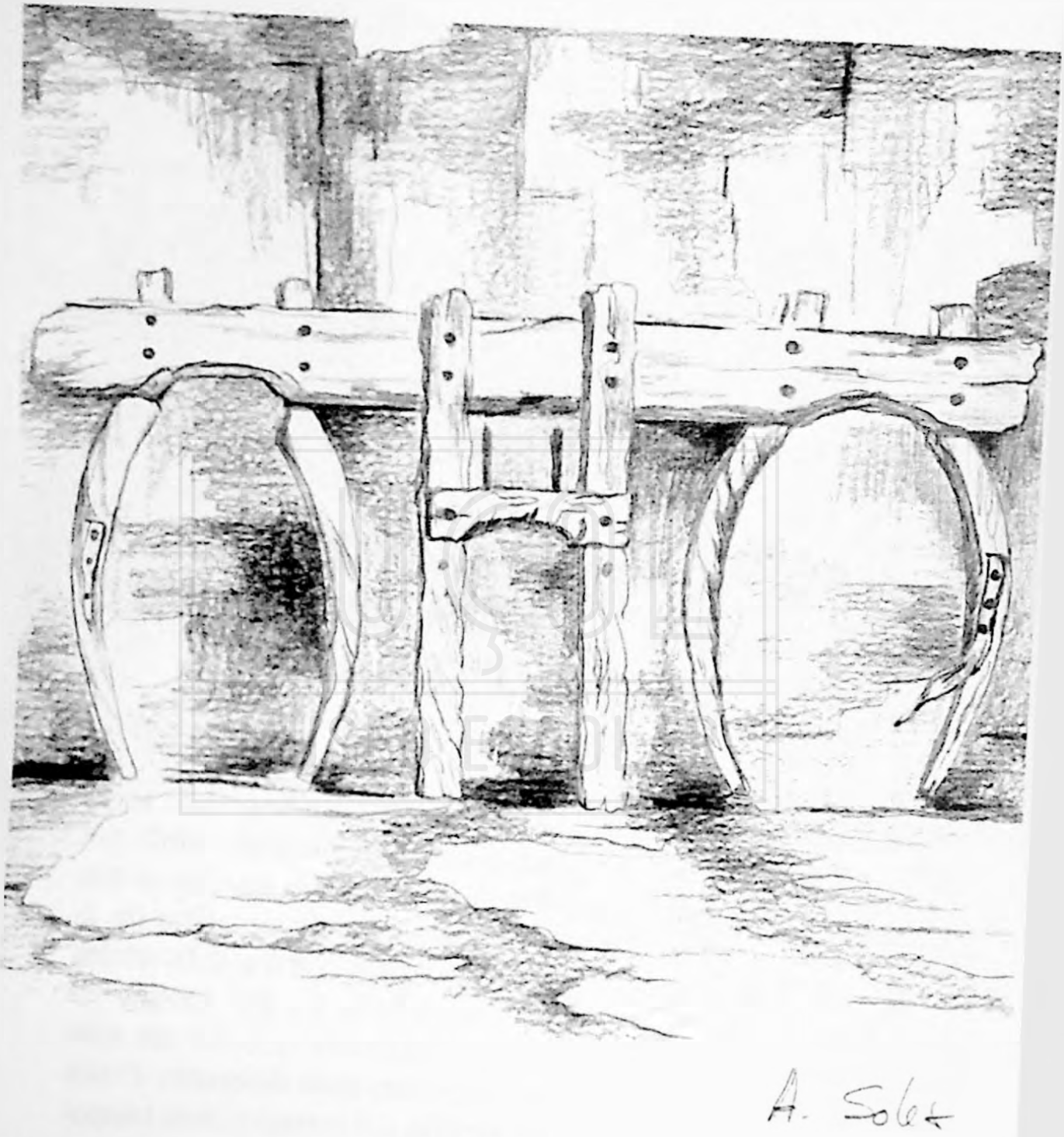
Com el cultiu del cányem al camp d' Elx, va ser transitori i esporádic, la cultura que va generar, no va tindre temps de dixar una emprenta perdurable i testimonial, com ha ocurrit amb altres cultius. Tan es aixina qu' actualment, no queden ni balçes de cányem ni ferramentes que mos recorden el cultiu d' esta planta industrial, encara que durant quinze anys va tindre una gran importancia económica dins de l' agricultura il.licitana.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

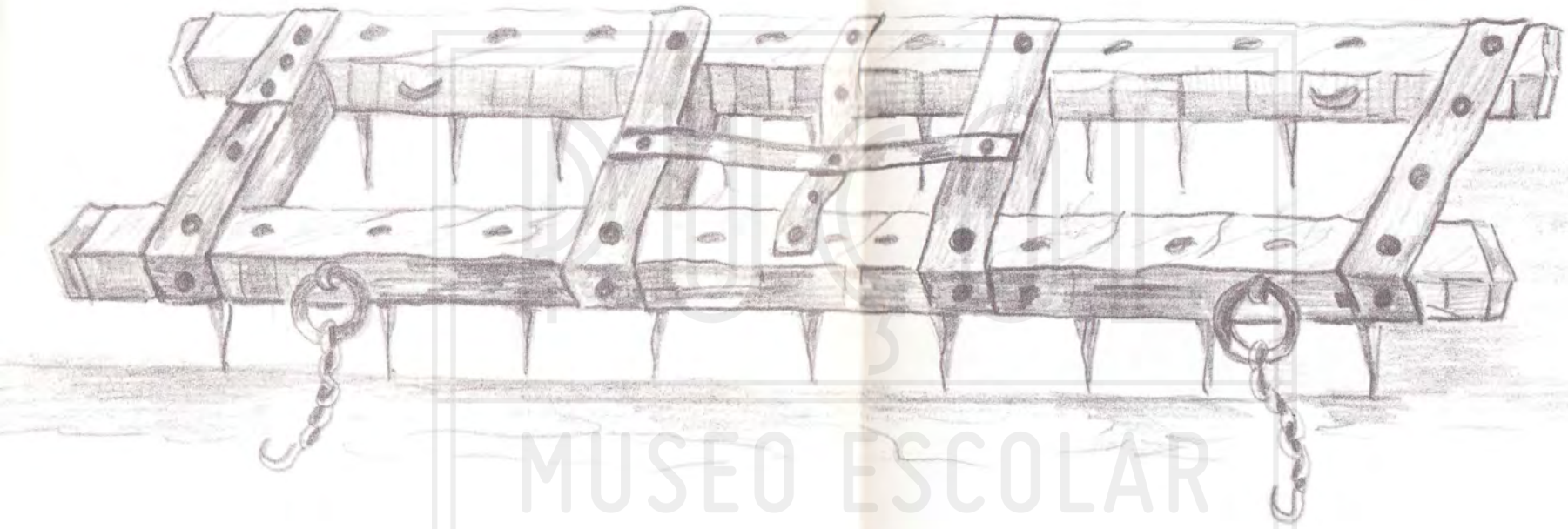
APARELLS I FERRAMENTES MES USUALS PER A EL CULTIU DE LA TERRA

Cada una de les zones rurals, segóns les seues característiques agrícoles propies, han tengut, amb tot temps, unes ferramentes i aparells particulars apropiaes per a cubrir les seues necesitats relacionaes amb el cultiu de la terra. Estes ferramentes, sempre tenien certes diferencies amb alguns aspectes i detalls, respecte a les qu' usaven en altres llocs. Inclus, per a fer els mateixos treballs als mateixos cultius, les ferramentes empleaes eren diferents d'una zona al altra. El clima i la topografia del terreno, han tengut molt que vore amb eixes diferencies.

Després de la mecanització de l' agricultura, eixes diferencies han desaparegut quasi per complet, ja qu'actualment, tractors de les mateixes marques i característiques,

Un chou de parell

Arranyaor

A. Solés

MUSEO ESCOLAR

llauren la terra de tots els camps, encara qu' existixquen entre ells, xequicos detalls diferencials, per a adaptarse millor a cada terreno que se vullga cultivar, segóns les seues condicións orográfiques.

En el camp d' Elx, per la gran importancia agrícola que sempre ha tengut, i per la diversitat de cultius qu' haveren amb tot temps, tingueren sempre una gran varietat de ferrementes per a cultivar la terra, ferramentes que tenien unes característiques propies i que s' adaptaven molt bé a les peculiaritats de l' agricultura il.licitana i a les condicións del terreno.

Aquí gastaven, per a llaurar la terra, aladres de forcat, empleant un animal soles o de parell, empleantne dos, segóns vullgueren fer mes o menos guaret, o segóns les disponibilitats de cada u.

Els animals empleats amb estos treballs, des de temps molt antics, foren sempre de la raça mular o cavallar, lo mateix que per a llevar els carros, encara qu' en l' época de la posguerra, era molt frecuent vore parelles de vaques llaurant per el camp d' Elx.

En el camp d' Elx, els bancals sempre han segut cuadriculats, i tenien la costum de llaurarlos a la llarga o de cornellal. Si llauraven a la llarga els surcs eren sempre rectes, i si llauraven de cornellal, els surcs eren curvats, formant arcs, curvatura qu' anava disminuint fins convertinse amb línea recta, quan el surc coincidia amb la diagonal del bancal. De qualsevol forma que se llaurara, a la próxima rella que i pigaren a la terra, eu farien creuant els surcs anteriors, per a que se quedara tot mes ben llaurat.

Quan llauraven i se fen molts terrosos, els esclafaven pegant.los colps amb molta força, usant la maça de maera d' olivera que tenien per a estos casos. S' el bancal se quedava molt terrosós, li pasaven la pedra de batre fins que la trra se quedara pulveritzá. Aixó eu fen quan volien sembrar estant la terra seca.

Una forca i una pala

Aladre de forcat

PUIGUL
MUSEO ESCOLAR

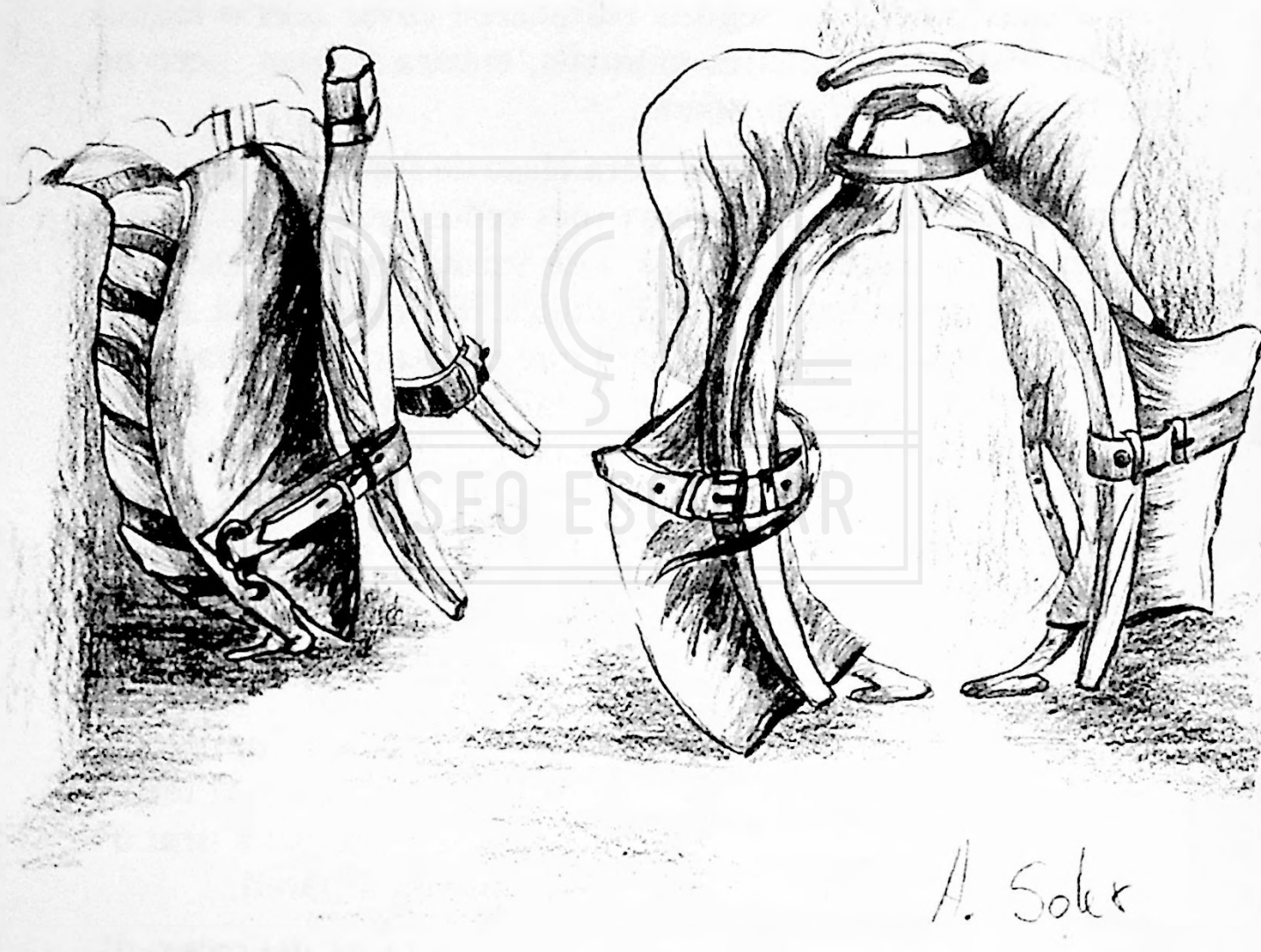
Quan sembraven la terra seca i regaven després, si fea bon oratge, el sembrat naixia bé. Pero si fea un temps desapacible i ventós, a la terra se li fea una costra seca i no podien naitre les plantes. Quan ocurria això, li pasaven el «arranyaor» per a rompre la costra i qu' el sembrat puguera naixtre. Esta ferramenta, s' empleava també per a replegar la brosa dels bancals, o surcar superficialment la terra, amb determinaes circunstancies.

Com a ferramentes manuals per a cavar la terra, gastaven aixaes o llegons, segóns vullgueren cavar mes o menos fondo. Estes ferramentes manuals, encara s' usen, pero no tan frecuentment com abans.

Per a segar l' alfalfa o altra clase de forretjes, gastaven corbelles dentudes, de temany mes reduit que les falçes qu' usaven per a segar els cereals, i de forma colçada. Després, els forratjes els segaven amb dalles. Empleant esta ferramenta, cundia molt mes, encara que resultara un treball masa fatigós. Un home amb una dalla, segava tanta alfalfa com sis homens amb corbelles. Eixes corbelles, encara existixen, pero apenes se gasten, ja qu' els pocs forratjes que se planten, se seguen mecánicament, lo mateix que se fan els demés treballs de la terra.

Ultimament, abans de la mecanització de l' agricultura, quan volien llaurar mes fondo i fer mes guaret, gastaven aladres de «vertedera,» lo mateix de forcat que de parell. Estos aladres, fen el surc mes ample, i voltejaven la terra, pero els animals tenien que fer molta mes força per a tirar d' ells. Per tal motiu, quasi sempre llauraven a parell.

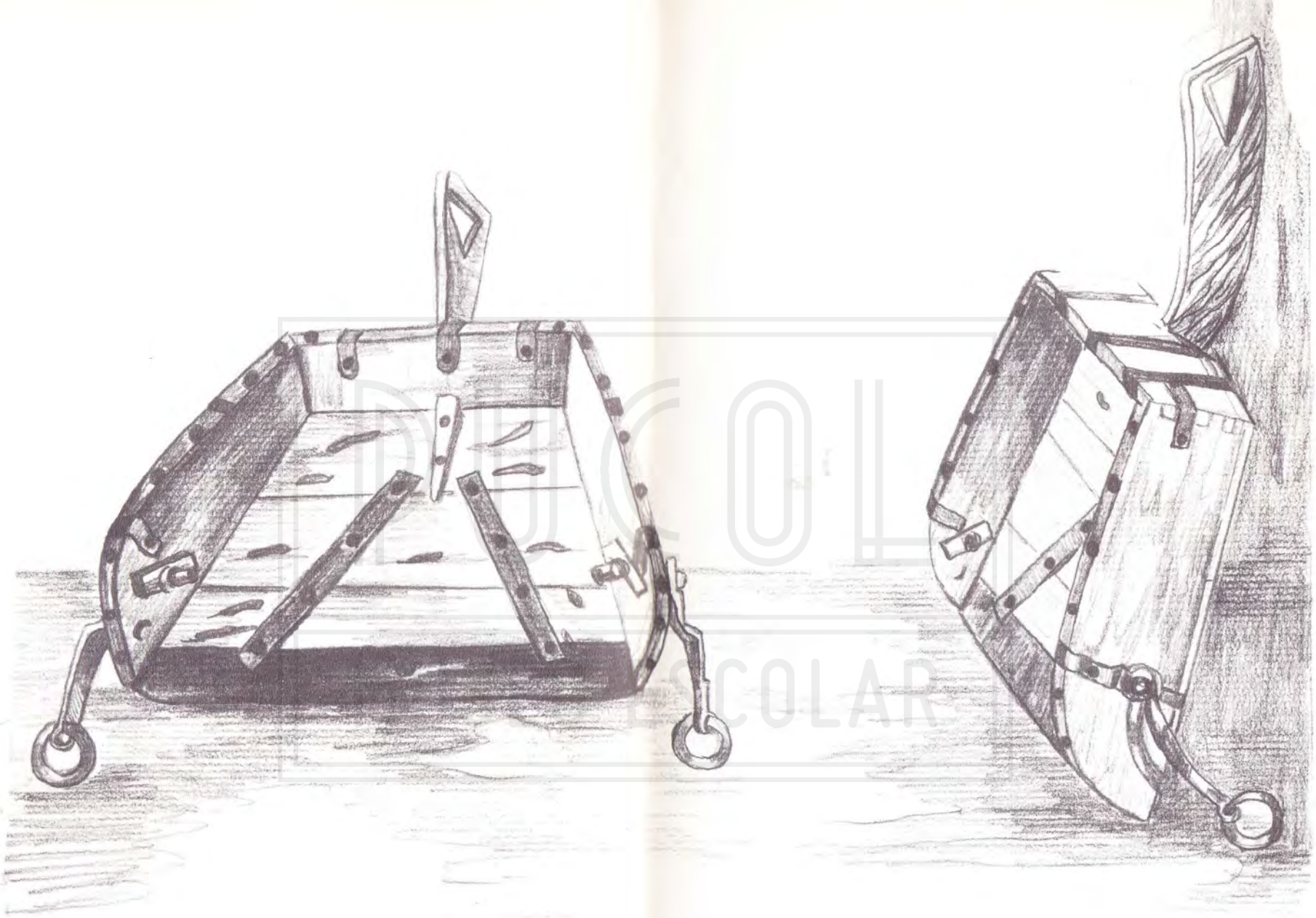
Per eixos mateixos anys, alguns llauraors del camp d' Elx, gastaven també, per a llaurar la terra, parelles de vaques. Eixos animals, al tindre mes força que les mules o els cavalls, podien llevar aladres mes grans i llauraven mes fondo, pero aquí eren minoritaris, tot lo contrari de lo qu' ocurria en els pobles de la Vega Baixa. Allí eren majoria.

Colleró i forcat

Aladre de parrell

Trechilles

A. Solé

Per a ferlos els sols a les oliveres, durant l' época de la replega de les olives, gastaven una ferramenta que li dien el «trall.» Amb este «trall,» del que tirava un animal i sobre el qu' anava plantat un home, per a fer pes, li pegaven varies pasaes alrededor de les oliveres, quan la terra estiguera anb bones condicións d' humitat. D' esta forma, se tallava tota la brosa qu' havera, se tapaven tots els clevills i el sol de terra se quedava llimplio i llis, per a poder replegar les olives fácilment, ja que sempre les replegaven una a una amb les mans.

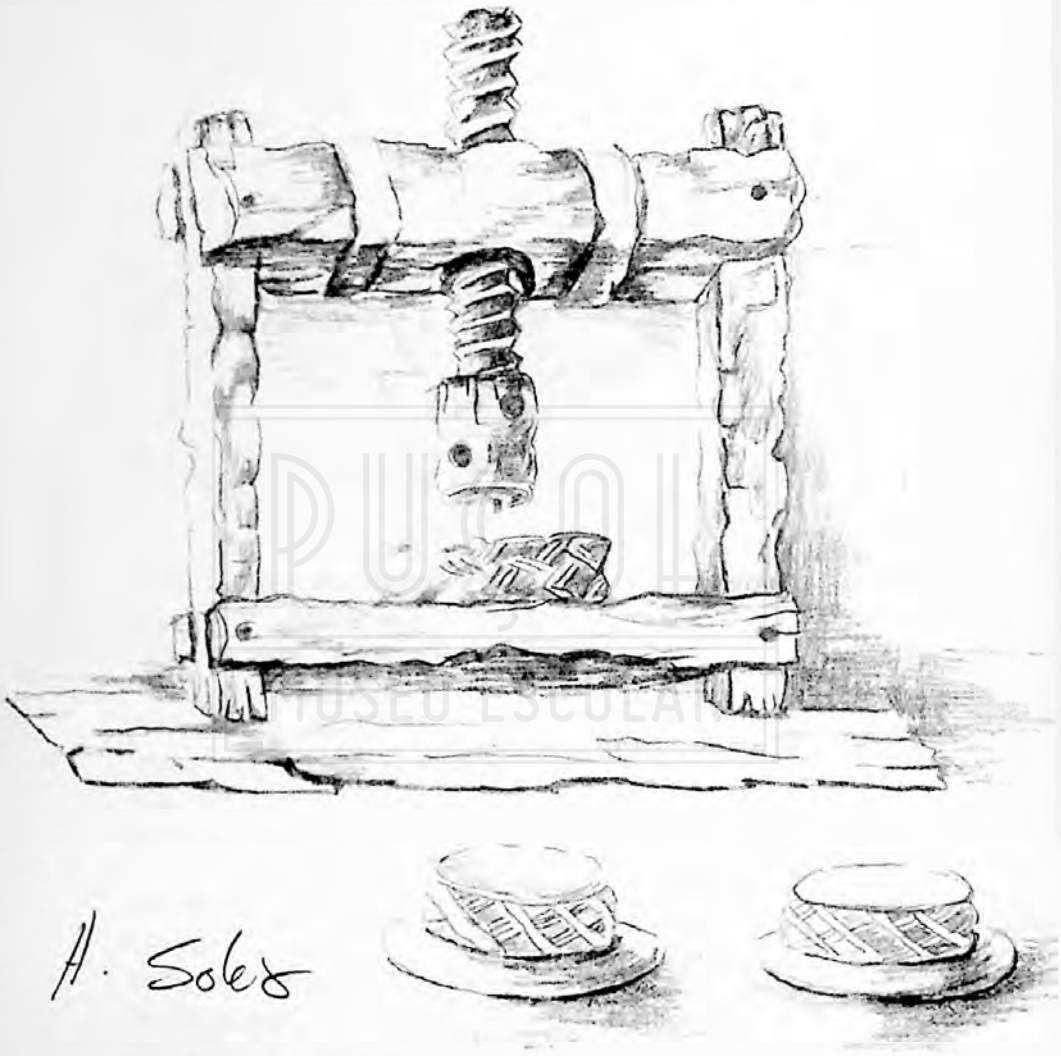
De les ferraments empleaes per a escarmondar els arbres, no cal parlar, ja qu' actualment, s'usen les mateixes que s' han gastat sempre. Lo mateix se pot dir de les ferramentes empleaes per a fer els treballs del cultiu de les palmeres, ja que tampc han sufrit canvits ni variacións. La cultura entorn de les palmeres, s' ha mantengut estática e inamovible, a través de les generacións, al marge de la mecanització. Actualment, s' están fent alguns intents de cara a mecanitzar els treballs de les palmeres, pero de moment, no tenen ninguna incidencia práctica qu' abarate costos de cultiu i disminuixca riesgos. Pero algo tendrán que fer, i pronte, amb este sentit, ja que cada dia que pasa queden menos homens que pujen a les palmeres, enca qu' els jornals que guanyen per a fer estos treballs, son molt elevats.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

UN MUSEU PER A EL CAMP D' ELX

Des de fa molt de temps, venim demanant, de paraula i per escrit, un museu per a el camp d' Elx, per entendre que seria la millor manera de conservar totes les ferramentes i aparells que s' usaven per a cultivar la terra ans de la mecanització de l' agricultura. Si no se fa eixe museu, tot eixe tresor cultural desapareixtrá per a sempre, d' aqui a pocs anys. I aixó, no devem permitiro les persones del camp, per que seria una verdadera barbaritat, un flagrant atentat a nostres sentiments i a nostra cultura mil.lenaria.

Tots eixos objeptes de treball qu' hui nó s' usen, els tenen els llauraors arraconats en les cases de camp, sense cap d' utilitat práctica, ni profit per a ningú. I lo qu' es pitjor encara, ocupant un espai qu' el necesiten per a posar altres coses d' us diari. Per lo tant, no te res d' extrany el que vullguen despéndrese d' estos «trastos vells» de qualsevol forma i quan ans millor. Inclús, amb molta frecuencia, els cremen o els regalen a les persones que mostren algun interés per la seua adquisició, ja que per a ells solament son un estorp.

Prensa per a fer formatje

Es molt lamentabe qu' ocurrixquen estes coses, pero es una realitat qu' está ahi, i per a evitar la completa desaparició de tots eixos objectes dignes de conservació, no tenim altra alternativa que la creació d' un Museu del Camp, costejat per el propit Ajuntament, on se pugueren guardar amb bones condicións de conservació, tot lo qu' hui está dispers i próxim a destruirse i desapareixtre.

Particualarment, es molt difícil i problemátic que se puguera llevar a cap esta empresa, ja que comporta uns gastos molt elevats per a poder costejarlos una sola persona. Es mes fácil i viable qu' eu fasa el Ayuntament o alguna altra entitat legalment constituia per a tal fí, que disponguera d' un lloc ample i apropiat per a la seua ubicació.

A través de l' Asociació de Llauraors i Ramaders d' Elx, s' han fet varies peticións per escrit al Reigodr de Cultura del Ayuntament, lo matix al de l' actual Corporació com al de l' anterior, demananli la creació d'este Museu del Camp. La resposta del Regidor sempre ha segut positiva, declarant, repetidament, qu' este museu fa molta falta i hi ha que ferlo. Per com dic amb un altre capítul d' este llibre, pasen els anys i este projecte, aceptat per tots, no se realitza, malgrat les bones baraules i les bones intencións. La pretenció del Regidor, segons les sues declaracións, es organitzar el Museu d' Elx, on s' incluiren els apartats agrícoles, industrials i de serveis, tan pronte se trobe un edifici apropiat amb bones condicións per a la seua ubicació.

Este proyecte mos pareix molt positiu, pero lo que falta es realitzarlo lo ans posible, sense mes demores. Tant l' industria com l' agricultura il.licitana, mereixen tindre el seu museu propit, com una manifestació cultural del poble d' Elx.

L' Asociació de Llauraors, al mes de Maig de 1982, acompanyá per l' escola del Pusol, fa ver una exposició de ferramentes i aparells agrícoles antigües en el Hort del Gat, de propietat municipal, com un complement de l' Exposició

de fotografies antigües qu' es va fer alli. Després, al mes d' Agost de 1983 i 84, amb el recint de la Fira Agrícola Il.licitana, va repetir esta exposició per dos vegades, junt al estand d' esta organització agraria. Esta mostra va ser visitada per una multitut de gent, amb molta curiositat i atenció, particularment, per les persones jóvens que desconeixien la major part dels objectes qu' alli estaven exposats.

Amb este sentit, es també molt encomiable el treball qu' está llevant a cap Fernando Garcia Fontanet, mestre de l' escola de la partia rural del Pusol, per que gracies a la seua voluntat i al seu sacrifici, en la dita escola ha coseguit recollir prop de dos mil peçes antigües, conjunt d' objectes tots ells relacionats amb el camp i l' agricultura, formant alli un verdader museu, sense espai suficient ni condicións apropiaes per a tal fí. Cada una d' estes peçes te la seua fixa, on consta el nom de la persona que la donat, el nom i les caracterítiques de la ferramenta fixá i el nom del escolar que la clasificat i restaurat. Hai allí també una gran colecció de mariposes e insectes de totes les varietats conegudes per esta zona, disecats i clasificats.

Tots els terballs de clasificació i catalogació, corren a cárec dels escolars, que fan també treballs de restauració, quan els objectes rebuts es troben deteriorats i amb males condicións de conservació.

Amb este sentit, en l' escolar del Pusol, están fent una labor didáctica molt positiva, per que tots estos ecolars son fills de llauraors, i per lo tant, senten mes afecte per totes les coses que tinguen alguna relació amb el camp i l' agricultura.

El treball qu' está llevant a cap el mestre de l' escola del Pusol i els seus escolars, es molt meritori, encara que siga poc reconegut per part del Ayuntament. Tant es aixina que, prácticament, fins el dia de hui, no se l' ha donat cap d' ajuda per a la conservació d' este museu ecolar, malgrat el ha-

El trall

MUSEO ESCOLAR

ver fet el mestre varies peticións amb este sentit. Promeses i bones paraules, pero res mes.

Es molt lamentable qu' estes coses ocurrixquen, pero eixa es la realitat, quan tans dinés se gasten amb altres coses fútils i de poc profit, per part del Ayuntament. Esta labor cultural que s' está fent en l' escola del Pusol, mereix mes atenció i mes ajuda de la que se l' ha otorgat fins el dia de hui.

Una part important del Museu de l' escola del Pusol, se va exposar en el saló d' actes de Coopelche, del 1 al 5 de Maig de 1985, durant la celebració de la Fira Agrícola, Industrial i Comercial d' Elx. La mostra de tots estos objectes exposats, va ser admirá per una gran cantitat de visitans.

Fins qu' el Ayuntament n' organitze el Museu del Camp prometut, no pararem de ferli peticións amb este sentit. El camp d' Elx i el colectiu de llauraors que treballen estes terres, s' eu mereixen.

Unes dies després d' escriure les línies anteriors, a mitat del mes de Juny de 1985, el Regidor de Cultura del Ayuntament d' Elx, li va concedir una subvenció de 500.000 pesetes al museu del Pusol. Ademés, va prometer que s'edificaria un local adicional a dites escoles per a qu' este museu disposara d' unes instalacións mes espacioses de les qu' hi ha actualment, que son manifestament insuficients per a poder donar cabuda a tot eixe material que van recollint i restaurant, i que s' incrementa de dia a dia, gracies a les moltes ofertes que tenen.

Pareix ser que per fí el Ayuntament comença a donarse compte i a valorar com se merix, l' importancia que te el treball qu' están llevant a cap Fernando Garcia i els seus escolars, treball d' un alt valor cultural, que mereix mes atenció i mes ajuda per part dels organismes oficials.

Mos congratulem molt d' este fet, i esperem qu' a partir d' hui, canvien les coses, i l' indiferencia anterior, se convertixca amb tota l' atenció i ajuda que mereix el museu de l' escolar del Pusol. Mai es tart si la felicitat es bona.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

Caja de Ahorros de Alicante y Murcia
Obras Sociales
ELCHE